

ЛІКАРСЬКІ І ПАХУЧІ РОСЛИНИ.

Вказівка культури, збирання, цілючих вданнів і споживку.

Склав ***Д. Максименко.***

Полтава.

Електрична друкарня „Труд“, Котляревська 31.

1918 р.

Зміст.

Многолітні культури.

Кущі і дерева.

ПЕРЕДМОВА.

Перед самою війною Болгарія виробляла щорічно на 800 т. руб. рожевоі олії; містечко Каледа, в Німещині, продавало щорічно на 30 т. руб. мяти, на $13^1/_2$ т. руб. дягиля; Англія вивозила щорічно мятноі олії на 200 т. руб.. І це робилось в ті самі роки, коли Росія привозила щорічно аптекарських товарів: з Німещини на $16^1/_2$ міл. руб. і з инших країв на $4^1/_2$ міл. руб.. Себто, Росія за те, що в неі є дсма, щорічно платила 21 міл. руб. чужеземцям. Щож цьому було причиною? Причин багато... у нас навіть нема книжки, з котороі-б ми могли добути корисні знання про культуру лікарських рослин. Децо ми культивуєм, але не вмієм його довести до пуття, наприкл., не вмієм виробляти ефірну олію. Головна причина—у нас нема поводиря—спеціяльноі школи, котра-б навчала, які у нас є лікарські рослини, як іх ростити, збирати і що з них можно добувати. Наша одсталість і підневолення од «заграниці» так далеко зайшли, що хоч-би ми тепера і вміли і хтіли культивувати лікарські рослини, то перша тому препона—у нас нема насіння на розводіння. Ціль моєі книги—хоч крихточку допомогти розвитку у нас промисловоі культури лікарських рослин. При

складанні цеї книги канвою служили ось які праці: «*Н. А. Монтеверде.*—Ботаническій атласъ. Описаніе и изображеніе Русской Флоры. *В. К. Варлихъ.*—Русскія лекарственныя растенія. Атласъ и ботаническое описаніе. *В. Пашкевичъ.*—Культура лекарственныхъ растеній и душистыхъ. *В. Н. Спасскій.*—Лекарственныя растенія (по сочин. Егера). *Е. Тимченко.*—Русско-малорусскій словарь. Томы І—ІІ. Кіевъ. 1897—1899.» Я дуже бажав поруч з текстом дати малюнки фарбами рослин, але на ділі виявилось, що в сучасні часи загального безладдя про це можно тільки гадати. Всі вказівки прийму з подякою.

Д. Максименко.

Полтава.
25 березня 1918 р.

Умовини поступного розвитку культур лікарських рослин.

Культивування лікарських рослин дуже корисна річ: а) воно може дати роботу старим людям і дітям; б) многі лікарські рослини медоносні, їх можно рвзводити коло пасіки і мати подвійну користь і в) деякі лікарські рослини не потрібують доброї землі— можуть рости по проваллях, болотах і пісках. Але перше, ніж за це діло братись, треба поміркувати. Почин робити тра ступнево. Можно культивувати тільки обмежане число рослин: одну—дві—три, звернувши повагу на ретельне добування з них продукта. Треба мати на виду, що найкорисніше збувати вироблений чистий продукт, наприкл., олії: мятну, овер'янову, лавандову та инш.. А для цього потрібується не мало сирого матеріялу.

Необхідність культури лікарських рослин.

Дешевизна товару з дикоростучих рослин зводить на безцінок працю збирачів трав з одного боку, а з другого значна трата часу на вишукування цих трав ще більш обезцінює працю збирачів. Ці обстави у многих випадах роблять більш корисною масову культуру дикоростучих лікарських рослин, на які є значний спит, і котрі мало розновсюджені в диким виді. Своїм чергом, збираючи щорічно в данім місці цвіт одних рослин, насіння других, ко-

ріння третіх, ми неминуче зменшуєм рік від року кількость самосівних рослин; флора ступнево біднішає і нарешті многі види можуть зовсім зникнути в данім місці. Необхідно взяти на увагу й те, що рік від року кількость пустирів і перелогів скорочується, а вкупі з тим зменшується й площа, на котрій збирались дикорстучі трави. Це своїм чергом веде до необхідности культури їх. До цього треба докласти, що ми маєм не мало екзотичних рослин, згідних витримувати наш климат і давати лікарський продукт, наприклад: мята, шавлія, острогон, майоран та инш.. Все це веде до необхідности культури лікарських рослин.

Насіння для розводіння лікарських рослин.

Для розводіння многих дикоростучих рослин, треба мати запаси насіння в одних випадах, в других кореница чи коріння. Для збирання насіння, розуміється, необхідне ретельне знання рослини навіть після того, як листя і стеблина висохнуть. В цім разі можно користуватись книгою Варліха. Насіння ховають в сухе мешкання з невиводною низькою температурою і чистим духом. Коріння тримають в холодних льохах, пересипають вохким піском. Велике насіння з твердою шкурлупою—жолудики, оріхи, камінчики та инш. теж пересипають піском.

Збирання і хованка лікарських рослин.

Відносно кожної лікарської рослини необхідно тра мати досвід, які йменно частини мають медичне

значіння і належить збирати, чи може й вся рослина находить собі споживок. З другого боку, необхідно знати час збирання. Нарешті, необхідно знати і як збирати ту чи инщу рослину і як її хоронити. Російська Формакопея вказує: «Цвіт треба збирати з початку цвітіння в хороше надвір'я і зараз-же сушити в затінку. Сухий цвіт ховати в добре закоркованім посуді, в сухім, темнім місці. Листя збирати в пору цвітіння і зараз-же сушити. Ховати так само. Збирання і сушіння стеблин з листям і цвітом робиться і заховується теж так само. Коріння і корениціа збирають в осени чи весною. Зібране свіже коріння обчищається од землі, обмивається в холодній воді і сушиться на вітрі чи в сушільні при 40°—50°. Насіння повинно бути спіле, ціле і без пороху. Бруньки деяких рослин вживають в сухім виді (напр., сосни), а деяких в свіжім (як, наприкл., тополі)». Добрий товар легко найде собі збут і ціна на його буде вища.

Пахучі рослини і вироби запашних річей.

Многі лікарські рослини мають пахучість і йдуть на добування ефірних олій (мята, ганус, коляндра, укріп та инш.). А є много й таких рослин, що виключно культивуються за-для добування пахучих олій для парфюмерного діла, наприклад: братки, резеда, жасмін, акація біла та инш. Культурами пахучих рослин дуже славиться півд. Франція; їх розвитку, запевне, помогають фабрики. Щоб забез-

печити собі корисний збут сирих матеріялів, господарства, що викохують пахучі рослини сполучаються в кооператив і постачають продукти прямо на фабрики безо всяких посередників. Це удешевляє парфюмерні вироби. Україна виявляє собою величезний обшир з різностайними грунтовими умовинами,—обшир, на котрому можуть найти собі місце всякі культури як чисто лікарських рослин, так і рослин пахучих, котрі можуть дати запашні речі. Дуже важно, щоб у нас на Вкраїні розвивсь фабричній виріб запашних і лікарських річей з продуктів рослин. Перше, запевне, повинні виникнути кустарні вироби лікарських і пахучих річей, котрі й поможуть розвитку культур. Кустарні вироби мятноі олії на Полтавщині вже давно відомі. Таким робом повинні виникнути й вироби запашних річей. Політехнікуми і технологичні інститути повинні звернути увагу на подавання вищих знаннів, які необхідні для ретельноі постанови у нас фабричного виробу запашних і лікарських річей.

Однолітні і двулітні культури.

1) Allium sativum L.—Часник.

В лікаруванні цю городину часами вживаютъ в середину, як глистогонну зараду, а поверхньо на оклади при ломцеві і для промивання грубих загдисчаних (Oxyuris vermicularis) кишок. Розмножують з головок, так як часник майже ніколи не дає насіння.

2) Anethum graveol. L.—Укріп.

Листя цеї городньої рослини йде в страву, а з насіння (Fructus Anethi) виганять олію (Oleum Anethi), котра має споживок в медицині, йде на вироби вин і в парфюмерію. Розмножується самосівом; легко дичавіє.

3) Angelica sylvestris L.—Дягиль, дудник.

Зустрічається в лісах, чагарниках і на вохких місцях по всенькій Європі, на Кавказі і в Сібірі. Цвіте з липня до вересня. Насіння й корінь (Radix i Semen Angelicae sylvestris) мають споживок в медицині, найбільш в ветеринарній. Рослина медоносна. В руску формакопею не включена.

4) Archangelica off. H.—Дягиль городній

Дягиль культивують найбільш за-для його коріня (Radix s. Rhizoma Angelicae), з котрого готують так назпвну англїйську гіркоту, варення і в аптеках—екстракт і складний дягильний спирт. Всї частини цеї рослини пахучі і острі на смак. З насіння і коріння виробляють ефірну олію, що йде на виробвин та в парфюмерію. Опріч цього, корениша й коріння мають широкий споживок в народній медицини. Цвіти щиро одвідуються бджолами.

Сіють дягиль зараз-же, як тілько-но виспіє насіння, рядками чи в розкид, як моркву; чи заготовляють росаду і садять в осени, рослину од рослини через 1—1½ ф.. Можно сіяти і весною. Сходить не рівно, деякі насінини сходять аж через рік. Коріння викопують аж на другий рік, весною чи пізно в осени, і скоро сушать. Хоронять в заткнутім посудї, в сухім місцї. Коли в перше літо появляться бадиляки з цвітом, іх треба позрізати, а то коріння буде тонке і тверде.

У Франції, в Монбрізоні, з дягиля добувають ефірну олію двохродово: з коріння і насіння. Там на плантації дягиль стоіть дві літі,—коріння викопують тілько 3-х літньоі рослини. Убирати дягиль треба саме в пору, як тілько головні парасольки почнуть достигати, нижні парасилько доходять в снопах. А при достатку рабочих рук можно убирати двома заходами: перший раз зрізати головні парасольки, а в другий—решту вмісті з бадилячам.. Ефірноі олії

виходить: з насіння 1,15%, з сухого коріння 0,75—1%, а з свіжого-од 0,35 до 0,48%.

5) **Arctium lappa** L.—**Лопух, репях.**

Лопухове коріння вживають в більшині для готування репяхової олії (засіб для ростіння волосся), черезъ що культивування його може бути прибутним. Розмножають з насіння і кусочками коріння. Цвіте на друге літо. Коріння викопують в осени або весною, а для вживання в свіжім виді,—коли попаде. Декокт з коріння (15—60 част. на 1000 води)—потогонна, сечегонна і очищаюча зарада. Вживають, коли гние легке, при подагрі, ломцеві, болістях шкури і гноянихъ паршах. Лист прикладають спіднім боком до пухлятини і до грудей, як болять. Корінь отримує в собі чимало крохмалю, а з стовбурння випалюють поташ.

6) **Bidens tripart.** L.—**Собачі репяшки, череда, стрілки.**

Цю рослину народ вживає як чай при золотусі. Зустрічається на берегах, в ровах і болотах. Заввишки коло пів—аршина; бадилля червонувате; лист розділений на три частки, з котрих середня найдовша; частки листя з зарубинками, цвіт дрбніий, походжий на жовті кгузики. Як потерти цю рослину в руках, то рознесеться бридкий запах. Цвіте з по-

ловини липня до вересня. Можно новмисне засівати на низьких вохких місцях. Лікарське значіння має бадилля (Nerba Bideutis triart) вмісті з цвітом, котрі отримують в собі: білкові речі, чиньбарні, ефірну олію та инш.. Рускою формакопеєю не прийнята, але рекомендується збирати для аптечних складів.

7) Borrago off. L.—Огірочник.

Огірочник—дика медова рослина з лікарними вданнями і відома городня річ, як салата, з запахом свіжого оргірка. В наших аптеках нею користуються рідко, як сечегонною зарадою. Лікарні вдання має листя і цвіт (Nerba flores Borragiuis). Виробляють екстракт з свіжого листя в пору цвітіння. В народі огірочникомъ теж кпристуються, як сечегонною помякшучою зарадою. З цвіту готують настойку: шпарять кипятком і потім держать в теплім місці днів 4—7. Насінням в лікарських справах не користуються. Розмножується самосівом. В руску фармакопею не нключенний.

8) Calendula off. L.—Нагідки.

Рослина з саморідним запахом. Листя рідко-зубчасте, пушисте. Квітки самотні, жовтогарячі. Вживають зелень, зібрану в пору цвітіння, і квітки (Nerba et flores Calendulae), скоро сушать і заховують. Квітки, як тільно пожовкнуть, збирають цілі; в деяких місцях вони почитаються гарною зарадою при лікаруванії ран; їх розривають, напихають в

бутельку, вливають трошки води, добре затикають і вішають на сонці; через деякі часи на верх спливає ефірна офія—лікарство. Готують настойку. Рослина добре вдається на сухих місцях. З пелюсточок цвіту підробляють фальшивий шафран. Спрос на цю рослину помірний. Рускою фармакопеєю не прийнята.

9) Cannabis sativa L.—Коноплі.

Ця відома всім рослина дає прядиво, сімя (Fructus Cannabis) і олію (Oeum Cannabis). В медицині користуються висушеними вершками матірки (Nerba Summitates), зрізаними до заплідненння, як болевгамовуючою і сонливою зарадою.

10) Capsicum annuum L.—Перець струковий.

Культивується на городах. Догляд складається з поливки і полоття. Плоди визрівають в серпні-жовтні, котрі і йдуть в діло (Fructus Capsici annui). Поблизу Астрахані на острові Черепасі масами культивують цю рослину. Плоди сушать і мелють; в молотімъ виді пускають в продаж великими кількостями. В медицині вживають спиртову настойку (Tinctura Sapsici), як поверхній відтягуючий біль засіб, в примішці втирання.

11) Carthamus tinctorius L.—Крокіс.

Крокіс в аптеках звут Flores і Semen Carthami gallici; його цвіт вмісті з насінням вживають як

сильно проносну зараду, але рідко; з цвіту підроблюють фальшивий шафран. Крокісу є два види: той, що з маленькими листочками і стебіллям без волосинок, йде в діло, а другий так собі росте по садках. Крокіс місцями культивують великими кількостями. Сіють весною, рядками. Цвіте въ липні-серпні. Любить піски, глиняники чи вапняники. На грунті, де зовсім нема заліза, цвіт не буває червоним і скоро перероджується. Можно культивувати там, де на полях виспіває сояшник. При сівбі рядками насіння на десятину потрібується 20—25 ф.; рядок од рядка через 8—10 верш., а насіннина од насіннини через 4—6 верш.. Землю перекопують глибоко, лучче коли два рази перекопати. Цвіт збирають без головок, як він з світло-червоного стане темно-червоним, скоро сушать въ затінку і ховають въ сухім місці. Сухий цвіт складають въ купки на $^1/_2$ арш. заввишки, кладуть на неі дошку, навалюють камінем і щоденно мішають, поки купка не перестане нагріватись. Як цього не робити, то цвіт в бочках чи скринях загріється і втратить свій колір. Врожай буває всякий. Десятина може видати 10—12 пудів цвіту і 70—80 пудів насіння, котре йде в страву і на освіщення. Насінням годують птах. З пелюсточок цвіту виробляють жовту і рожеву фарбу. Порошок з листя крокіса молоко в сир перевертає.

12) Claviceps purpurea T.—Ріжки.

Чужоід. Росте на деяких травянистих рослинах, найбільш на житі. Уже в пору цвітіння знівичена

цим чужоїдом рослина одріжнюється од нормальної своєю формою і поверхнїм видом. Чужоїд принемушає рослину виділяти солодуватий сік, котрий заманює всяку комашню, а та переносить заразу на инші рослини. При виспіванні ріжки обсипаються, перезимовують на землї, лїтом виростають і знов обсипаються і розносяться вітром чи комахами на цвіти, де виводиться нове поколїння. Ріжки не шкодять дуже, коли їх є в зернї не більш 0, 2%. А як їх багацько, то вони придають муцї хвіялковий одтінок; хлїб з такї муки отруйний. Довге вживання такоге хлїба викликає тяжку хворобу, звісну під назвою «злої корчі»; хоріння супроводиться запоморокамы, корчами і дуже часто кінчається смертю. Самий простий спосіб очистити зерно од ріжків ось який: розводять 10 ф. соли в відрі води і в цїм росолї затоплюють зерно в решетї, зерно тунає, а ріжки спливають; ріжки викидають, а зерно перемивають в чистій водї, і сушать. Але въ відповідних дозах чорні ріжки дуже гарна лїкарна зарада. Збирають з неспілих колосків, добре сушать і хоронять в заткнутім посудї. Лїкарні вдання ріжки отримують не більш одного року.

13) Cnicus benedictus Gärtner.—Будякъ.

Зустрічається в дикім видї на Сходї і в південній Європі. Стовбур гиллякуватий; листя продовговасте, колюче; квітки жовтовати; верхні частини насїння зубчаті з двома рядками волосинок; цвіте лїтом. Дає знаменитий кардобенедикт (Herba Cardui

benedicti). Лікарним початком служить гірка річ „кницин“, заохочуючий до їжи і побуджуючий роботу їжоварива. Зелень збирають перед самим цвїтінням і сушать в затінку. На півдні де-не-де культивують. Землю любить глиняну.

14) **Conium maculatum** L.—**Блекіт, болиголов.**

Стеблина дудковата й гола, при землї з темночервоними крапинками; листя зверху темно-зелене, знизу світло-зелене; цвїт білий. Цвіте з травня до осени. Вся рослина одганяє бридким запахом і отримує в собі сильний наркотичний яд. В лікарування йде стебілля і насїння (Herba Conu і Fructus Conu maculat). Листя і вершки збирають з початку цвітіння і обережно сушать при температурі не вище 25^0 Ц. (20^0 Р.).

15) **Coriandrum sativum** L.—**Коляндра.**

Цю рослину масами культивують в Німещині, Голандії, Франції, Англії і у нас де-не-де за-для її насіння, з котрого ефірна олія йде на готування вин і трохи в парфюмерію; для лікарування йде ціле насіння (Fructus seu Semen Coriandri), але мало. Землею не перебирає. Лучче всього сіяти після коринеплодів, весною чи в осени, рідко, рядок од рядка 1—$1^1/_2$ ф.; насіння на десятину йде 50—70 ф. Збирають не зовсім спілу, так як насіння легко обсипається; дають достигати на ряднах чи на току.

Десятина видає 60--115 пуд. Олії виходить 1, 5%. В руску формакопею не включена.

16) Datura stramonium L.—Диндир.

Дуже ядовита однорічня рослина. Листя велике, цвіт билий, вонючий; чотирохгнїздна колюча коробочка з поморщеним насінням; цвіт роспускаєтьси вечером, а в хмурний день закриваєтьоя. Листя збирають з диких рослин в пору цвітіння і сушать в затінку; здатне тілько на один рік. Спіле насіння збирають в осени і сушать в легкім дусі. Диндир (Folia Stramonii seu Herba Daturae Str.) вживають, як заспокоюючу зараду при нервових хворобак, задишці і кашлі.

17) Delphinium consolida L.—Косарики, сокірки.

Зустрічаються часто на полях між хлібами, а занадто роскошують по ровах і на межах. Квітки дуже гарні, сині. Цвітуть в другу половину літа. Вживають од паршів і хвороб на ноги. Соком з квіток фарбують на зелено цукерки, а зварені квітки з галуном дають синє чорнило.

18) Digitalis purpurea L.—Наперстянка пурпурова.

Зустрічається в лісах середньої і західньої Європи. Стеблина і листя знизу волохаті. Цвіте літом. Вся рослина дуже ядовита. В лікарування йде листя

(Folia Digitalis), зібране з диких рослин в пору цвітіння і скоро висушане на сонці; хоронять в сухім мешканні. Як лікарна річ, наперстянка вже давно звісна. Вживають для урівноважання діяльности серця, підвишення руху крови і як сечегонну зараду, тілько при хворобах на серце. В гомеопатії настойку з листя вживають (1—2 капел.) при иодагрі, жовтяниці, пропасниці, тифусі, пухлятині та инш. В ветеринарній медицині теж користуються наперстянкою. Сіють в мягку землю, рядками через 3—4 верш.; можно сіяти між иншими високими рослинами, котрі в кінці літа прибирають; користуються аж на друге літо.

Другий вид наперстянки (D. ambigua Murr.) з більшим жовтявим цвітом зустрічається в лісах і чагарниках середньої Європи, на Україні, Кавказі і в західній Сібірі.

19) Erythraea Centaurium Pers. — Сердушник, ясенець.

Зустрічається на полях, в степах і чагарниках на Вкраїні, Кавказі і безмаль по всенькій Європі. Стеблина рівна, верх гиллякуватий, цвіт яскраво-рожевий. В лікарське діло йде трава (Herba Centaurii), котру збирають перед самим цвітінням. Збирають і сушать таким робом: виривають всю рослину з частиною коріння, вяжуть в пучки і розвішують в будинку, щоб вітер проймав, або на дворі в затінку; коріння і стебілля одкидають в аптеках. Вживають,

як заохочуючу до їжи і побуджуючу їжоварибо зараду.

20) Foeniclnum off. All.—Волоський укріп.

Цю городню річ найбільш культивують за-для насіння, ефірна олія з котрого має широкий споживок. Сіють весною. Насіння потрібується на десятину в розкид 40—55 ф., а рядками 30—40 ф.. Землю любить вигнояну старим гноєм, глибоко виорану, місце соняшне. Перший рік врожай буває не великий, а на другий і третій рік десятина може видати 50-80 пудів. Боїться великих морозів. Волоського укропу є кілька сортів: німецький, парижський і флорентійський. Найлуччим признається німецький (фенхель) з великим насінням, але іднаково, він перероджується і дрібніщає. При лікаруванні вживають насіння (Fructus Foeniculi), як помякшуючу харкання і допомогаючу одділенню молока у матерів зараду.

21) Fumaria off. L.—Польова рута.

Ця бурьнина з синьовато-червоним цвітом часто зустрічається на городах, по садках, перелогах і смітниках. Цвіте з травня до осени. В лікарування йде вся рослина, як в свіжім виді для готування соку (Succus Fumariae), так і трава (Nerba Fumariae), зібрана в червні і скоро висушена. Настойку на воді і екстракт вживають, як легку заохочуючу до їжи зараду і при хоруванi на живiт.

22) Nyoscyamus niger L.—Німиця.

Поважна лікарська рослина. Зустрічається на смітниках, по під тинами, по боках доріг і на полях. За границею її давно вже культивують. Потрібується її велика сила. Рослина дворічня. Сіють весною, рядками, рідко, на невигноянім і соняшнім місці; стебіллям і цвітом користуються аж на друге літо. Паранка звичайна. Листя збирають в пору цвітіння і скоро сушать в будинку, але так, щоб вітер проймав; здатне не більш, як на один рік. Насіння збирають спіле; воно має наркотичний запахъ і гірковато-нудний смак. Німицю (Semina Nyoscyami і Folia Nyoscyami) вживають в середину і поверхньо, як вгамовуючу зараду, а часом при лікаруванні очей і операціяхъ. Без лікаря нею не слідує користуватись, отруйна. Польова німиця (N. agrestis 1.) ще не випробована медициною.

23) Lactuca virosa L.—Молочай.

Ядовита, бридка бурянина. Вживають зелень (Nerba lactucae virosae) і засохле молочко (lactucarium). Збирають листя перед самим цвітінням і скоро сушать. З цілої свіжої стеблини готують екстракт. Культивують молочай на сухих соняшних місцях, на невигноянім грунті. Сіють рядками, рідко; полють. Кращий буває, як сіяти в осени, а весною пересадити.

24) Malva silvestris L.—Калачики, проскурки.

Ростуть скрізь в дикім виді: на смітниках, коло доріг, але рідко зустрічаються масами в однім місці,

через що їх треба культивувати. Рослина любить добру не свіжо-вигнояну землю. Сіють весною, рядками. Квітки збирають, як тілько почнуть розцвітатись, а листя—в пору цвітіння. В медицині користуються листям (Folia Malvae) і цвітом (Flores Malvae vulgaris), як помякшуючою зарадою.

25) **Matricaria Chamomilla** L.—**Роман.**

Свідоцтвом корисности культури цеї невеличкої рослини, що зустрічається у нас на полях, це те, що в Німеччині та инших державах нею засіяні великі лани. Роман через те, що поля починають лучче обробляти, ступнево зникає. Збирають і вживають свіжо-розпуклий цвіт (Flores Chamonillae vulgaris). Дійсний роман зараз можна одрізнити по порожній одкритій квіточці од собачого (Anthemis cotula), цупкого. Роман на півдні можна сіяти з цвітня до серпня, так як через 8 неділь після сівби він починає цвісти. Навіть можна сіяти вдруге після рано зібраного хліба. Посів можно не скородити, тілько завальцювати. Загайно тілько зривати цвіт; для спору роблять залізний гребінь і користуються дитячим трудом. Зривають кількаразово. Зібраний цвіт розстелюють тонко в будинку, провітрують і сушать. Збирати цвіт тра тілько в сухе надвіря і пильнувати, щоб не було цвілі, а то втратить свої лікарні вдання. Пакувати теж тра в сухе надвіря і в сухім мешканні. З цвіту вигонять ефірну олію. В хорошім товарі наші аптеки мають великий не-

статок. При лікаруванні роман вживають в середину, як потогонний засіб і од корчі, а поверньона обклади, примочки, полоскання. В народі він служить зарадою од кольки, простуди, ломця та инш.

Петр. Фармацевтична Громада рекомендує культивувати римський роман (Anhemis nobilis L.), вдання котрого луччі. Його культувують в Німещині, Бельгії, Франції, Англії і північній Америці. Вживають тілько цвіти (Flores chamomillae romanae S. cham. nobilis). Десятина цього раману може видати 300 пуд. цвіту. Через 3—4 роки плантацію поновляють. При поновленні користуються одростками старих рослин. З свіжого цвіту выгонять ефірну олію.

26) **Melilotus coerulea** L.—**Буркун-зілля.**

Цей блакитний буркун розводять для готування зеленого сиру, котрому він придає запах і смак. Запах цеї рослини міняється згідно надвірю і годині дня. Стебілля і листя тілько що розцвітшої рослини служать гарною охороною од мілі. Для домашнього вживання досить мати в садку кілька рослин. Грунт не годиться дуже вигнояний, бо в такім разі рослина терає свій запах. Хороша медоносна трава і звичайна паша для скотини.

27) **Melilotus off. Desr.—Буркун жовтий.**

В дикім виді зустрічається безмаль по всенькій Європі, на Кавказі і західн. Сібірі. Цвіте з серпня до осени. Культивують за-для паши скотині і як

медоносну траву. На лікарство йде тілько дикий. Зривають вершки і цвіт в серпні мисяці; сушать тілько листя і цвіт (Nerba Meliloti). Хоронять в добре заткнутім посуді. Вживають, як поверхню помякшуюючу зараду.

28) Melittis melssophullum 1.—Пахуче кадило, гадин язик.

Зустрічається в лісах і чагарниках середньої і півден. європ. Стеблина рівна. Цвіте з початку літа. Великі квітки сидять по 1—3 в кутках поміж листям; віночок білий чи рожевий з пурпуровыми плямами.

29) Nicotiana Tabacum L.—Тютін.

Тютін культивують за-для листя, котре курять, нюхають і жують. Низчі сорти (N. rustica l) зветься махоркою. Лікарський споживок цеї рослини невиликий. В аптеки йде сухе листя (Fiolia Nicotianae). Його часом вживають (водяний одвар) для клістірів, при вчадінні, утопленні, притисненні кгили, остовпінні. Нікотін вживають при нервовім серцестуканні. Рослина дуже отруйна; при назначенні лікарства з неї треба бути дуже обережному.

30) Nigella sativa L.—Чорнушка.

Чорнушку культивують масами, найбільш в Німещині коло Ерфурта, за-для приправи іжи. В ап-

теки йде чорне кругловате насіння (Semen Nigellae S. Melanthi); з нього добувають олію. Сіяти можна на невигнояні, але добрі землі; проривають, як буряки. Родить на десятині 75—115 пуд.. Насіння йде на посипку хліба, в капусту, на приправу мяса і сиру. Насінням користуються в ветеринарії. На дикій чорнушці (N arлensis L.) листя менше.

31) **Oenanthe Phellandrum** L.—**Кінський укріп.**

Зустрічаеться в ровах, болотах і ставах. Розмножуеться паростками з коріня, котрий завжди на другий рік замирає. В діло йде насіння (Semina Phellandrus S. Foeniculi aguatici). Сіють зараз, як виспіє насіння на вохкім місці, а весною пересаджують. Можно розвести і з паростків. Рослина має горний запах. Вживають при затяжнім катарі, через кожні дві годині порошок з насіння, ступнево побільшуючу дозу з 5 до 45 дол.. Рогата скотина й овечки їдять гичку, свині—коріння, а для коней отруйна.

32) **Ocimum Basilicum** L.—**Васильки.**

Цю пахучу приправу вживають при купанні, виробі напитків з води, підмішують в табаку та инш. під назвою Nerba Basilisi seu Nerba Ocimi citrati. Можно розводити на добрій, мягкій землі з наклоном на південь. З свіжої рослини вигонять ефірну олію.

33) Papaver somniferum L.—Мак.

У нас культивують кілька сортів маку: білий, сивий і видюк за-для насіння, з которого вигонять олію і готують всякі ласощі. З надрізу зелених маківок вибігає білий сік, котрий загусає, буріє і, засохнувши, дає опіум, отримуючий, як відомо, наркотичні вдання. В теперішні часи опіум, головним робом, добувається в Індії і Єгипті

В лікарське діло йде тілько білий мак (Semina Papaveris alba). В південій Франції з макової олії виробляють мило. В простолюдності няньки і матері соком з зелених маківок годують дітей на спання; за цим необхідно тра стежити, бо цей нетям робить дуже велику ваду дитячому организмові.

34) Paparer Rhoeas L.—Мак дикий, самосійка.

Ця бурянина зустрічається в садках і на полях. В медицині вживають висушені пелюсточки з цвіту (Flores Rhoeados). В народі заварують і п'ють од кашлю. Сироп вживають (в Німещині)—од кашлю, а головним робом в кондіторськім ділі—як фарбу.

35) Petroselinum sativum L.—Петрушка.

Відома всім городня річ. Культивують за-для пахучого листя і солодковатого, січного коріня. В лікарське діло йде і те й друге (Fructus Petroselini) і ефірна олія (Oleum Petroselini), вигнана з насіння. Насіння збирають з дворічних рослин. На-

стойку й порошки з насіння вживають, як сечегонну зароду.

36) Pimpinella anisum L.—Ганус.

Многолітня трава. Зустрічається у нас на перелогах, косогорах і в чагарниках. Культивують на Подольщині, Курщині і Вороніжщині. Медоносна. Для лікорування йде насіння (Semen Anisi vulgare) і ефірна олія з нього. Насіння повинно бути ціле, спіле і ретельно очищане од бур'яну. Звичайно ганус збирають, як головні парасольки потемніють, а вся рослина почне жовкнути; лучче всього попереду зрізати головні парасольки, а потім зжати обережно і самі рослини і сушити в будинку, щоб вітер проймав. Молотять легкими ціпами. Насіння з головних парасольок йде на розводіння. Солому дають овечкам чи йде на підстілку. В Ерфурті, в Німещині, з 1 пуда триння вигоняють 7 лот. ганусовоі олії. Сухе насіння хоронять в скринях. З 30—40 ф. насіння виходить 1 ф. ефірноі олії. Ганус любить мягку, мергельно-вапняну, добру землю і соняшне місце. Сіють рядками через 4—5 верш., насіння йде на десятину приблизно коло пуда. Видає десятина 33—40 пуд. Землю орють з осени (4 верш. глиб.), сіють весною після крумарування і скородіння. Полють і проривають. Можно сіяти після коринеплодів чи озимини.

37) Pimpinella saxifraga L.—Ганус кульшастий.

Зустрічається на перелогах, косогорах і в чагарниках. Цвіте з кінця червня до осени. Листя зуб-

часте. Пахучі і прикрі на смак корінь і кореннще (Rhizoma seu Radix Pimpinellae) вживають в медицині; збирають їх весною з старих рослин. З коріння і кореннща добувають ефірну олію, лікарську смолу та инше. Корінь і настойку з нього вживають в середину для помякшіння харкання і поверхньо—для зубних порошків і полоскання.

38) Plantago lanceolata L.—Подорожник.

Лікарське значіння цеі рослини тепера невелике. В народі вживають в середину при тяжкім диханні і трясці, а поверхньо—прикладають до ран.

39) Ricinus communis L.—Рай-дерево, рицина.

Рай-дерево дає відому всім касторку, яку добувають з зерен (Semen Ricini vulgaris). Рекомендується культивувати на півдні, так як дуже важно мати свіже насіння, що не завжди буває з чужеземним. Порають рай-дерево, як качани (кукурузу). Любить добре вигнояну мягку землю. Вулички між рослинами 1—1$^1/_2$ арш. Рай-дерево, як огірки, біб і тютін боїться заморозків. На десятину йде 5$^1/_2$ пуд. насіння. Видає десятина 35—100 пуд. Оліі добувають домашнім способом 25 ф. зо 100 ф. зерна, а при луччих способах 40—45 і навіть 60 ф. Домашня виробка ось яка: зерна варять в продвженні 2 годин, потім 2 дні сушать на сонці чи на печі, лущать і знов варять—олія спливає на верх. Насіння сильно отруйне.

40) **Satureja hortensis** L.—**Чебрець.**

Лікарьске значіння цеї трави мале. Збирають з цвітом. Засушена, під назвою Herba Saturejae, призначається лікарями для купання; з свижої трави з цвітом вигонять олію (Olum saturejae). Медоносна. Грунтом не перебирає; місце любить тепле, соняшне. Рускою формакопеєю не прийнята.

41) **Sinapis alba** L., **S. nigra** L. **і S. Besseriana.—Гірчиця біла, чорна і сарептська.**

Гірчиця дуже розповсуджена в культурі як за границею, так і в нас, на городах і полях. Ціль культури-добування олії й муки. І те й друге мають як медичні, так і инші приклади. Зернина білої гірчиці вчетверо більша чорної. Всім відому сарептську гірчицю культивують в Самарській і Саратовській губерн. німці-колоністи, а також і по инших південних і східних округах. Цей вид гірчиці роспочала культивувати вільна економічня громада. Перший сів (1799 р.) зробив німець-колоніст Нейц в Сарепті. Ця гірчиця йде на европейські ярмарки в виді муки. З чорної гірчиці головним робом добувають ефірну олію. Культура її дуже розповсюджена в півд. Европі, де вона, як і в північній Африці і Малій Азії, зустрічається в дикім виді. Культура всіх трьох видів гірчиці їднакова. Біла і сарептська родять на всякій землі, і занадто вдаються на вигнояних суглинках і супісках. Землю орють з осени, весною переорують і заволочують. Сіяти тра як можно раньше, щоб рос

линки окріпли до появлення земляної блохи (Haltica oleracea), котра сильно спустошує молоді сходи. Од блохи оберегають сильним поливанням. Сіяти рядками лучче. Раз чи два просапують і де густо, проривають. При ряковім сіві на десятину йде насіння 18—25 ф. білої і 3—5 ф. чорної. Збирають зараз, як тілько стануть визрівати перші стручки, инакше стручки почнуть тріскатись і обсипатись. Снопи з неспілими стручками виставляють на ряднах на сонце. Насіння бережуть в посуді невеликими кількостями в сухім чи теплім мешканні; може сходити в продовженні 4—5 літ; засівати саме лучче двурічним. Родить на десятині до 64 пудів. В медицині користуються білою і чорною гірчицею. Насіння отримує в собі 30—36% олії, котру добувають звичайним способом, як з конопляного сімя чи льону. Опріч звичайної олії чорна і сарептска гірчиця отримують в собі ефірну олію, котру можно добувати парою з макухи, моченої в продовженні суток.

42) **Verbascum thapsiforme Schrad.—Медвежаче вушко, дивина.**

Вся рослина волохата. Цвіт жовтий. Росте по сухих пісчаних місцях. Цвіте літом. Чай з цвітів в народній медицині вживають од кашлю. Для аптек збирають листя (Herba Verbasci) і цвіт без чашечок (Flores Verbasci). Цеї рослини є кілька видів. Не слідує збирати цвіту з чорної (V. nigrum L.). За границею у многих місцях медвежаче вушко культи-

вують. Сіють в осени лунками через $^3/_4$ арш., кладуть в кожну по кількв насіннин. Користуються аж на друге літо. Збирають щоденно, в сухе надвіря, як роса опаде. Сушать скоро, не дуже часто перевертають, щоб не помяти; складають в горшки чи коробки, а потім в скрині, обкладені з середини папіром і бережуть в сухім місці. Насінням труять рибу.

Многолітні культури.

43) Achillea millefolium 1.—Крівавник, серпоріз, деревій.

Ця бурянина розповсюджена по всій Европі і Сібірі. В лікарування йде трава, листя і цвіт (Herba, Folia, Flores Millefolii). Гарний народній засіб од живота і трясці. Крівавник змішує в собі: ефірну олію (добувають з свіжої трави), гіркі речі ахилеіна, аконітну кислоту і мінеральні солі. Рослина любить добрий грунт. При сівбі насіння змішують з піском і сіють рядками, через 6 верш. рядок од рядка; рослинки треба проривати, як буряки. Крівавник дає цвіт і насіння аж на другий рік. Можно сіяти з чим иншим, як клевер. Крівавнику є кілька видів: пахучий (A. Ageratrum L.), шляхетний (A. nobilis L.) і дикий—чихавка (A. Ptarnica L.). Вживання всіх їднакове. Чай з дикого крівавнику (чихавки) в народній медицині—зарада проти сказу. В рускі аптеки йде тілько звичайний крівавник (A. millef. L).

44) Aconitum Lycoctonum L.—Цар-зілля, чорно-зілля.

Рускою фармакопеєю ця рослина не прийнята, а в зах. Европі нєю користуться так само, як і наступною. Культивуєтьси теж так само.

45) Aconitum napellus L.—Зозуліни черевички, борець.

Рослина сильно ядовита. З листя і цвітів (Herba Aconiti) гомеопати готують відомий аконіт. Великий споживок в медицині побуджує цю рослину культивувати. Вирощені в затінку і на маловигноянім грунті рослини так само пригодні, як і дикоростучі. Розмножають з насіння і діленням кущів. Перший рік не користуються. Листя збирають з початку цвітіння і скоро сушать. Деякі фармакопеі рекомендують вживання мясистого коріння (Tubera Aconiti) з листям. Щоб рослини не вутліли од щорічного зрізування, необхідно давати на деякий час спочивок. Рослини вимагають переміжку на $^{3}/_{4}$ арш.; після садіння веспою треба раз зворушити землю. Коріння викопують в осени. Листям користуються тілько в свіжім виді. Способи і протяг сушіння мають вплив на лікарські вдання. Гарна зарада при невралгії і острім ломцеві. В руках лікаря—це сильно цілючий засіб, а при домашнім нетяму не слід і братись, щоб не отруїтись. Вживають пастойку на спирті і воді.

46) Acorus Calamus L.—Татарське зілля, аір.

Кореница й корінь аїра (Radix, Rhizoma Calami aromatici) йдуть на всякі приклади. Хто має в городі болото чи рова з водою, неодмінно повинен завести в них цю рослину, з якої матиме не малу користь. Розводіння дуже просте: старе коріння ломають на кусочки і розсаджують по болоті чи рові. В осени

достають коріння, змивають болото і сушать. Садять в осени. В медицині аїр вживають в виді порошка, як засіб збуджуючий і скріплючий в животі та инш. Головний споживок находить собі коренище аїра і ефірна олія (Oleum Calami) з нього, що йде на вироб вин і всяких горілок; йде і в порфюмерію. Можно уповати на вивіз за границю.

47) Adonis aestivalis L.—Горицвіт червоний.

Зустрічається в середній і півд. Європі, на Кавказі і в Туркестані. Цвіте в кінці травня і в червні. В хмурний день і вечером цвіт закривається, а рано знов одкривається.

48) Adonis vernalis L.—Горицвіт жовтий.

Зустрічається на соняшних косогорах, а найбільш на вапняниках в середн. Європі, Криму, на Кавказі, в захід. Сібірі і Туркестані. Культура цеї рослини дуже морочлива. Насіння треба сіяти на окремих грядках, а як рослинки трохи підіймуться, то їх пересаджують на виготовлене місце, де на зиму їх треба прикрити. Можно розсаджувати і на другу весну вершків через 8 рослинку од рослинки. Користуються аж на 3—4 рік. Тепер ще є досить дикого горицвіту, а занадто в Приураллі, бракує тілько упорядкувати збирання. В аптеки йде корінь (Radix Adonidis) і трава (Herba Adonidis vernalis). В медицині настойку з трави на воді вживають для урівноваження діяльности серця, а Adonidium—при

лікаруванні хвороб на очі, як заглушуючу біль зараду. В народній медицині вживають при пухлятині (водянці) і од запою.

49) Agrimonia Eupatoria L.—Парило, парник.

Зустрічається по межах на полях, лісних галявах, косогорах і чагарниках по всій Європі, на Кавказі, Алтаї і в Туркестані. Цвіте літом. Окрема квіточка цвіте лиш один день. Йде на виварування гладишок з під молока. Чай з висушеної трави (Nerba Agrimoniae seu Eupatoriae), зібраної в пору цвітіння, в народній медицині вживають при болісті печінки. Сіють рядок од рядка через 8—10 верш., а рослину од рослинки після проривки кидають через 4—6 верш.. Поранка звичайна, сапують і проривають.

50) Ajuga reptans L.—Суховершки, гостровершки, горлянка.

Зустрічається на перелогах і в лісах. Кореневище випускає многочиселні стелючі паростки; стебілля коротше верхніх квіточок. Колір цвіту блакітний, часом рожевий чи біловатий. Цвіте з травня до червня. Листям в народній медицині лікаруються од трясці, а цвітом і листям вкупі—од почечуя і затяжного ломця.

51) Althaea off.—L. Проскурняк.

Ця рослина росповсюджена по вохких місцях Європи, на Кавказі і Алтаї. За границею її вже давно

культивують масами. Більш кортстуютьса корінням (Radix Althaea), менш—зеленню і цвітами (Nerba, Flores Althaea). Всі частини вживають в виді чаю, як помякшуючу зараду та инш.. Любить добру землю з перегнойном, найбільш суглинисто-пісчану і вохковате місце. Розмножають з насіння і діленням кущів; садять рослину од рослини через $1^1/_2$—2 ф. в глибоко перекопану землю. Вулички можно засівати чим иншим. Дуже виснажує землю, через що плантацію час од часу треба міняти. Корінням користуються з двурічних рослин, викопують в осени, бокове коріння очищають од кори, ріжуть на кавалки і скоро сушать при 35° Ц., не даючи пожовкнути. Лікарські вдання і споживок безмаль іднакові з калачиками.

52) **Althaea rosea Cav.—Рожа, ружа.**

В недавні часи у Франції стали вживати квітки рожи для фарбування вин на червоно. Це викликало надмірний розвиток культури червоної і чорної рожи як у Франції, так само і в Німещині. Десятина може видати 100—300 пуд. цвіту. Умовини збуту у нас, запевне, инші—перш усього треба обрахувати, чи буде змисел культивувати цю рослину. Звичайно рожу розводять з насіння і порають, як двурічну рослину; а доправди, то це рослина многолітня, її можно розмножати і діленням кущів. Насіння треба збирати з рослини з темним цвітом, а при наступних поколіннях неминуче треба знищувати рослини

з блідим цвітом. Для сівби лучче брати двурічне несвіже насіння. Сіяти можно з травня до Петра в мягку, вигнояну рилю, рядками чи в розкид, і добре заборонувати. А пізніми жнивами молоденькі рослинки пересаджують на виготовлене місце. Гарний врожай буває тоді, коли садити рожу на добре виробленім і вигноянім з весни пару. Перед садіннямще раз переорують і заборонюють. Відступи поміж рядками і рослинами роблять, беручи на увагу грунт і місце. На вигноянім і соняшнім можно садити рядок од рядка через $2^1/_2$—3 ф., а рослину од рослини через 2 ф.. При пересадці треба бережно викопувати коріння і пильнувати за дрібними корінцями і волосинками, щоб не попсувати. Садять в мокре надвіря. На зиму рослини треба накривати листям чи чим иншим од морозу. Ранньою весною накривку знімають і рослини підгортають землею. Квітки збирають щоденно після полудня; збір кожного дня сушать окремо; при великій спеці треба сушити в затінку. На 1 фунт сухої порожньої рожи йде 800—1000 квіток з чашечками, а повної—600. Середній кущ з порожніми квітками дає 200—800 шт., а з повними—100—400. Культивувати цю рожу можно тілько там, де климат мягкій. В лікарське діло йдуть цвіти (Flores Alceae roseae инше Fl. Malvae arboreae) темночервоного коліру, зібрані з рослин, вирощенних на невигноянім грунті. Вживають в водних одварах для полоскання горла, а часом і в середину. В руску фармакопею не входить.

53) Anemone hepatica L.—Первоцвіт, проліска.

Зустрічається в тінистих лісах безмаль по всій Росії. Цвіте весною. Цвіти блакітні, часом червоні чи білі. Рослину перше вживали при болістях на печінку.

54) Anemone nemerosa L.—Курослiп.

Зустрічаеється безмаль по всій европейській Росії. Стеблина вигонить самотну квіточку з білими, поверх рожевими чи червоними 6 пилюсточками. Цвіте весною. Рослина в свіжім виді для скотини отруйна (в сіні не вадить). Вечером і в сире надвіря квіточки закриваються.

55) Anemone pulsatilla L.—Сон, сон-трава.

Зустрічається в зах. і півд. Росії, на Кавказі і в Сібірі на одкритих горбах, в степах і гаях де-не де. Квіточка з 6 хвіялковими пелюсточками, вдвое довшими од пильняків. Рослина ядовита. При вживанні в середину свіжої рослини чи соку з неї робиться загноїння їжоварева і нирок. При необережнім поводженні може викликати на шкурі пухірі. Як яд всмокчиться, можуть наступити корчі і причини. Робить враженння на серце, понижаючи його діяльність. В антеки йдуть надземні частини рослини (Herba Pulsatillae nigrae), зібрані в пору цвітіння. Свіжа трава має пикучий смак і як потерти між пальцями,

то односить гострим, сильно колючим і викликаючим сльози запахом. В сухім виді ці природження в значній мірі тратяться. В народній медицині вживають од безсонниці у дітей і од трясці.

56) Anemone silvestris L.—Білий сон.

Зустрічається на перелогах, в степах і чагарниках по всій Росії. Цвіте в травні і червні. Коротеньке коренища випускає весною з прикорня кілька листочків і стеблину з квіткою в 3 листній обкладці і молочно-білими пелюсточками.

57) Arctostaphylos Uva ursi Spr.—Мучниця.

Приземкуватий завсіди зелений кущ. Зустрічається на пісчаних місцях в лісах і чагарниках. Стеблина дуже гиллякувата. Листя збирають (Folia Uvae ursi) в пору цвітіння і сушать. Лічаться юшкою (Decoctnm foliorum uvae ursi) з листя при загноїнні сечевого пухіра, кровотічі з нирок, од глистів та инш.; одначе треба ухилятись надмірно великих доз, котрі можуть викликати тошноту і блювання.

58) Aristolochia clematitis L.—Филійник.

Филійник має тепер споживок безмаль тілько ветеринарії; тоненькими його корінцями й зеленню (Radix і Herba Arictolochiae langae vulgaris tenuis) часами користуються і в медицині. Листя вживають з давних давен при лікаруванні пухірів. Рослина не

настільки розповсюджена, щоб розводіння її було лишнім. Росте на соняшних пригорках, між камінням і в рідких чагарниках. Любить вапняний грунт. Рослина дуже ядовита.

59) **Aristolochia serpentaria L.—Филійник американський, гадючій корінь.**

Родина цеї рослини—гори північної Америки. Вона подібна на наш филійник, тілько всі її частини більші. Дійсний гадючий корінь в продажі трудно знайти, замісто нього продають звичайне коріння видів: A. hastata, A. tomentosa та инш.. В Європі гадючий корінь замінюють корінням: A. longa L. і A. potunda L.. Ця рослина вимагає глибокої землі на сухім соняшнім місці; гарно росте на пісчаних берегах річок. Розмножується легко з насіння і діленням корениц. В діло йде коріння (Radix serpentariae), як потогонна, сечегонна, а також кровогонна зарада при місячках. В руску формакопею не включена.

60) **Arnic amontana L.—Бараняча трава, арника**

Ця рослина зустрічається на горяних і лісних перелогах. В народі і в науковій медицині користується великою пошаною. Лікарьскі вдання мають зелень, цвіт і коріння (Radix, Herba, Flores Arnicae). Її можко ростити масами, але тілько на лісних пригорках з вохким грунтом. Де є такий переліг, його можно згорати і засіяти травою з примісcю $^1/_3$ арники.

Сіють під зиму, як тілько виспіє насіння, або весною; заволочують і привальцьовують. В такім разі уже на наступний рік буде луччий збір сіна; але траву не слідує допускати, щоб піднімалась високо, тра скошувати, нещільно. На другий рік можно збирати цвіти, а через 3—4 роки—викопувати коріння. Переліг з арникою перекопують на провесні чи пізно в осени, вибирають коріння і скоро сушать. Переліг знов можно засівати. Таким робом, кепські перелоги скоро получчають і оплатять працю. Культивувати арнику можно і в городі на грядках. Цвіт збирають в ясні дні і скоро висушують. Цвіту надкушеного і нерозпуклого зовсім не слід збирати. Щоб не зосталось в цвіті якого робачка чи комахи, його сушать на решетах над вугіллям чи в печі. Цвіти й коріння мають характерний запах і гострий смак; вони отримують в собі: арницін, чиньбарні речі і ефірну олію з запахом романа. Тінктуру арники, зготовану кількоденним варивом на легкім огні, одної частини арники з десятома спирту, вживають, як поверхній засіб при лікаруванні ран і забитого місця.

61) Artemisia Absinthium L.—Полинь.

Ця бурянина відома в народі як лікарська річ у всіх краях, користуються нею й лікарі. Росте на сухих місцях. Найлучче культивувати її на косогорах, де заразом вона і грунт скріплює. Вкоренившись в грунті, полинь може оставатись кілько років, не

причиняючи ніякого клопоту; тілько треба заповняти галяви. Культура полиню у нас в сучасні часи тілько в рідких випадах може бути вигодною, так як ще дикого є досить. Зрізають верхню частину цвітучої стеблини і свіже, зелене листя з нижньої частини (Herba seu Summitates Absinthii). В лікарськім ділі полинь вживають, як побуджуючу їжовариво зараду, од трясці та инш.. Але далеко більше значіння має полинь в промисловості, з неї виробляють горілки і вина, за-для цього в деяких місцях у Франції полинь культивують масами. Полиньові горілки і вина, їдначе, дуже шкодливі для організма людини.

62) **Artemisia Cina Berg.—Полинь цитварний.**

Цей кущик росте в степах Туркестана. Має грубе, волохате підземне кореннще. Для лікарування збирають квіточки перед самим цвітінням, що відомі в продажі під назвою «цитварного насіння» (Flores seu Flosculi cinae); з них виробляють гірку річ сантонін (Santoninum). Вживають од глистів. Великих доз треба ухилятись, щоб не отруїтись. В Ташкенті, Чикменті і Оренбурсі є фабрики, що вироблюють сантонін. Невважаючи, їдначе, на те, що сантонін в сучасні часи вироблюється тілько в Росії, наші оптові торговці, як здається, виписували його з Німещини, себ-то, свій продукт купували за границею.

63) Artemisia vulgaris L.—Нехворощ, чорнобіль.

В лікарування йде коріння і трава (Herba, Radix Artemisiae) цеї бурянини. Коріння викопують в осени, оддiлюють од кореница, котре одкидають, очищають од землі і, не миючи, скоро сушать і хоронять в добре заткнутім посуді. Годиться тільки на один рік. Траву (листя і вершки) збирають в пору цвітіння і так само скоро сушать. Траву вживають в народній медицині при жіночім хоруванні, як зараду для побільшення місячки. Корінь і лікарства з нього вживають часом при чорній немочі, а також од кольки і як не йде місячка в пору.

64) Artemisia Dracunculus L.—Острогон, турган.

В аптеки йде зелень з цвітом (Herba et Summitates Dracunculi), але мало. Ця рослина любить добру, мягку садову невигнояну землю і соняшне місце. Кореннще стелюче. Розмножають діленням кущів і з паростків. Довше 3 років не зоставляють на однім місці, щорічно пересаджують третю частину на нове місце.

65) Arum maculatum L.--Козяча борода.

Ця рослина поде-куди зустрічається в вохких лiствяних лісах. Нею користуються, як домашньою зарадою (Radix Aronis s Ari), а загалом спрос на неї

невеликий. Кущі збирають в кінці літа і очищають їх до-біла. В свіжім виді вони дуже прикрі і вадливі, через що цю рослину причисляють до отруйних, хоч яду найбільш отримує в собі листя. В сухім виді кущ терає свою прикрість і стає стравким, в ньому зміщується до 70% крохмалю. Для лікарування рослину розводити не варт, але в вохкім місці садка з затінком можно посадити кілька рослин для власного споживку. Велика сила крохмалю наводить на думку, що наша козяча борода, так як і ост-індські види Aruma і Colocasia, були-б здатні для готування арорута, цеї розповсюдженої підкріплюючої хворих речі. Давно дізнано, що в сухім виді ця рослина не отруйна, свіжа після переваріння так само терає свою вадність. В північній Славонії її збирають на зиму для їжи. Не слідує забувати про отруйність козячої бороди в свіжім виді і оберегати дітей. Щавель скасовує враження цеї рослини.

66) Asarum europaeum L.—Копитець.

Зустрічається в лісах по всій європ. Росії, найбільш під орішиною. Кореннще стелюче. Стеблина коротка, звичайно з двома блескучими зверху листками, між котрими виступає на короткій ніжці самотна квіточка. Цвіте весною. В медицині вживають коріння вмісті з зеленню (Radix cum Herba Asari), як побуджуючу, проносну і глистогонну зараду. Заохочує до їжи і одволікає од піяцтва. Ветеринари вживають од корости і червів. Збирають

в серпні, як добре розівється листя, сушать і труть на табаку.

67) Asperula odorata L.—Пахуча смілка.

Ця зелена з білим цвітом—зірочками травка зустрічається де-не-де в тінистих лісах. В аптеки йде трава (Herba Asperulae odoratae инше Herb. Matrisylvae). Розводять так: находять в липні чи серпні цю рослину, обережно викопують, щоб не попсувати стелюче коріння; садять, прикривають листям і поливають. Розвести можно і з насіння. Свіжа й висушена смілка головним робом йде на готування майських напитків. Зрізують перед самим цвітінням всю рослину, сушать в затінку.

68) Aspidium Filix mas Sw.-Папороть.

Ця всесвітня рослина зустрічається в дикім виді в лісах і чагарниках, по затінках. В кого є хутір чи беріг тому радиться завести папороть. Весною чи літом, в сире падвіря, дістають сильніщі рослини з коріняччам і садять на вохкім місці, де вони потім почнуть розмножотись самі-собою. Можно ще й так розвести: кладуть в посуд з водою торфяну дернину і розсівають по ній спіле бадилля з листям; днів через 25—30 воно почне паростититись, після чого днів через кілька його садять вмісті з дернинами. В лікарування йде чоловіче кореннща. Збирають в жовтні, очищають од коріння і луски, задню частину кореница одкидають, а передню з сидячими на ній

основами листя обережно сушать і потім хоронять в добре заткнутім темнім посуді. Запас кореница щорічно замінюють свіжим. Корениця (Rhizoma Filicis) і його ефірний естракт вже дуже давно вживають, як гарну зараду од глистів. Щоб вигнати цього чужоїда необхідно, зараз після заживку дати слабому що-небудь проносне; їдначе, рицини назначати в цім разі не можно.

69) Atropa Belladonna L.—Вовчі ягоди.

Зустрічається в лісах і чагарниках середн. і півд. Європи, в Криму і на Кавказі. Цвіте літом. Цвіти самотні, на коротких ніжках. Ягоди блескучі, чорні. Рослина дуже отруйна. В медицині користуються при лікаруванні хвороб на очі. В лікарування їде листя і молоде, мясисте і січне коріння (Folia, Radix Belladonnae), котре збирають в пору цвітіння і сушать в темнім місці. Цю рослину культивували ще в середні віки в манастирських і поміщицьких садках; і тепера, де не ходять діти, котрих могли-б спокусити ягоди, культивування її може буди прибутним. Любить глибоко зрушену вапнисту чи мергельну землю. Молоді рослинки вирощують на окремих грядках, а потім пересаджують; садять рідко, через 2 ф.. Коріння беруть од 3-х річних рослин.

70) Betonica off. L.—Буковиця.

Зустрічається на вохковатих перелогах і в лісах безмаль по всій Європі, на Кавказі і в зах. Сібірі.

Вся рослина шершава. Цвіти сидять на вершку продовгоБатою головкою. Квіточки світло-пурпурові. В лікарування йде трава (Herba Betonicae), зібрана в пору цвітіння і висушена. В народній медицині вживають од кашлю і хвороб в грудях.

71) Bryonia alba L.—Переступень.

Рослина двохродова, як коноплі. Зустрічається в лісах і чагарниках середн. і півд. Європи. Квітки великі, блідо-жовті. Ягоди червоні. В лікарське діло йде корінь (Radix Bryoniae). Викопують в осени, обмивають, ріжуть на ковалки і скоро сушать. В недавні часи цей корінь признали гарною кровоспинюючою зарадою при уразових кровотіках. Корінем лікарується народ і часами собі шкодить, бо він отруйний.

72) Carlina acaulis L.—Відкасник.

В лікарування йде коріння (Radix Carlinae) цеї рослини. Перше вона славилась, а тепера нею користуються тільки ветеринари. Коріння—добра пожива для свиней. Тим, хто збирає коріння, щоб забезпечити собі невиводний врожай, родиться садити назад непотрібні частини рослини.

73) Carum carvi L.—Тмін, хмін.

Зустрічається на перелогах і культивується на полях. Цвіте в травні, червні. З насіння вигонять

олію, котра головним робом йде на виріб горілок і в парфюмерію. В лікарування йде олія і насіння (Fructus Carvi). Вживають як побуджуючу їжовариво зараду. Рослина землею не перебирає, дуже гарна родить на пісчанім і вапнянім суглинку і при тім на вохковатім. Любить не свіжо-вигнояну землю і глибоку оранку. Сіють весною, міленько, перед чим землю раз або два крумерують і боронують. У Франції, коло Бургейля, щоб хмін не займав поля дві літі, садять в осени лунками. Ворушіння землі усилює ріст, а ще лучче, коли підгорнути. Весенній сів дає насіння аж на друге літо, осінне садіння прибутніше. Можно сіяти і поміж яровиною, як клевер. При сіві в розкид йде насіння на десятину близько 6 ф., а рядками—менше. Збирають не зовсім спілий, снопи ставлять вверх волотками вистигаты. Снопи перевозять рано чи в ночі. Німці признали найлуччим сіяти поміж рапсом чи яровиною, рядок од рядка через 1 ф..

74) Chelidonium majus. L.—Молочай, глекопар.

Ця бурянина зустрічається найбільш на гнойовиськах. Грунт любить помірно мягкій, вигнояний і і місце з полузатінком. Засівають лунками через $^1/_2$ арш.; рослинки проривають, а вулички просапують; в сухе літо поливають. В лікарських справах вживають зелень, листя і стебілля, котрі збирають з початку цвітіння. При сушінні тратить коло 80% молочного соку, через що вживають свіжозібрану

траву. Сік молочая отримує в собі сильно проносні і сечегонні вдання. В народі вживають од бородавок.

75) Cichorium intybus L.—Петрові батоги.

Ця рослина зустрічається на смітниках, коло доріг і по ровах. Цвіте літом і в осени. Медоносна. В аптеки йде коріння (Radix Cichorii) з дикоростучих рослин. Коріння і екстракт з нього вживають часами, як гірку річ, для побудження роботи їжоварива. Культивують за-для коріння, котре йде на готування кофія. В Ярославській губ. щорічно виробляють близько 400000 пуд. сухого коріння. Розводять з насіння, котре сіють на виготовлене поле в цвітні. Грунтом не перебирає, але лучче всього родить на мягкім супіску. Оранку потрібує глибоку. Коріння збирають в кінці серпня чи з початку вересня. Середній врожай коріння близько 1000 пуд. з 1 десятини. Вивозиться за границю.

76) Circaea lutetiana L.—Відьмине зілля.

Ця рослина зустрічається по вохких і тінистих місцях середн. і півд. Росії, на Кавказі і в Сібірі. Стеблина прямостійна, листя з рідкими зубчиками. Дрібненькі, з початку рожеві, а потім білі квіточки зібрані щіточкою. Таке імя носить в честь грецької мiфологичної відьми Цірцеї. В перші часи мала великий споживок в простолюдності при закляттях та инших забубонах.

77) Colchicum autumnae L.—Зимовик, дикий шафран.

Рослина дуже ядовита. Зустрічається на вохких перелогах в Криму, Польщі, на Волині, середн. і півдн. Європі та инш.. Так як її сильно вигублюють в дикім виді, то для лікарських справ її треба розводити. Культивують так само, як арнику. Насіння збирать весною, а цвіти в осени. Коріння викопують після того, як збируть сіно. В лікарьских справах у нас користуються тілько насінням (Semina Colchici), в инших краях і корінням, а в Франції й цвітами. Насіння бережуть в шкляннім посуді і щорічно замінюють свіжим. З свіжого коріння готують вина, настойки, оцет і екстракт. У Франції користуються сушеним корінням.

78) Convallaria majalis L.—Конвалія.

Ця відома всім рослина з пахучим цвітом і гарною зеленню зустрічається в лісах і чагарниках безмаль по всій Росії. Всі частини рослини ядовиті. Культивують на мягкім, помірно вохкуватім, гноянім грунті. Розводять з кореница; садять в осени грядками, через 4—5 вершків рядок од рядка і рослину од рослини. Можно розводити і з насіння, але загайна справа: сіють в росадник, а потим пересаджують. В лікарьских справах у нас користуються цвітами (Flores Convallariae majalis), свіжими і сушеними, а в инших краях травою Herba C. m.) і кореницем (Rhizoma C. m.).

79) Crocus sativus L.—Шафран дійсний.

Висушені мордочки цвіту шафрану вживають в медицині і кондіторскім ділі. Цвіте в осени, а насіння виспіває аж на наступну весну. Один вид шафрану, а йменно Паласа (C. sativuc L. var. pallasii Salmalh.) зустрічаеться по степах в Криму; він дуже подібний до дійсного шафрану, тілько всі частини його менші і мордочки цвіту коротші. Збирають в гарне надвіря, як тілько роспуститься квіточка, вищіпують мордочки, складають в купки не більш фунта і сушать на волосянім ситі в продовженні 15 хвилив. Сухий шафран складають в мішечки чи деревяні скриньки. На 1 ф. сухого шафрану йде 200000—275000 квіток. Десятина може видати 48 ф. сухого шафрану. Шафран культивують в Іспанії, Франції, Австріі, Італіі і Америці. В Бакинськіи губ. його культивують в 12 селах, де збирають щорічно близько 200 пудів. В Нюренберсі (Німещині) багацько підроблюють фальшивого шафрану, підмішують нагідки та крокіс. Культивувати можно там, де виноград виспіває. Грунт любить мягкий, без буряну. Садити починають з вересня; рослина од рослини через 3 дюйми і до 6 дюйм. в глибину. В половині падолиста перестае цвісти. Весною плантацію перекопують, а літом сполюють бурян. На другий рік шафран дае втрое більше цвіту. Після трьох років звичайно рослинки викопують, просушують в затінку і кращі знов садять. Саме більше ім дають сидіти в земли 4 роки.

80) **Cynanchum vincet .R. B.—Бородач.**

Зустрічається в чагарниках і лісах середн. Європи, на Кавказі і в зах. Сібірі. Колір цвіту жовтовато-білий, запах бридкий. Рослина ядовита. Корінь (Rabix Vincetoxiasem Hirundinariae) вживають, як проносну зараду і дають на блювання. Має великий споживок в ветеринарії.

81) **Cynoglossum off.** L.—**Чорно-корінь.**

Стеблина мягко-пушиста; листя покрите сіроватим волокном. Квіточки в довгих закрутках, зібрані віничком на вершку стеблини; віночок темно-пурпуровий, рідко білий. Орішки приплюснуті і з колючками. Росте по смітниках, коло доріг і по косогорах. Корінь і трава мають споживок в народній медицині. Свіжою травою виводять мишей і щурів.

82) **Dictamnus Fraxinella Pers.—Ломиніс.**

Ця рослина з гарними цвітами і пахучим листям часто розводиться в садках для краси. В лікарських справах вживають шкурку з коріння (Radix Dictamni albi S. off. S. Fraxini pumilae), яку перше признавали потайною зарадою од чорної немочі. Коріння збирають весною, з грубого здирають шкурку і сушать. Розводиться з насіння, котре може пролежати до сходіння цілий рік в землі. Відступи між рослинами—9 верш.. Ломиніс зустрічається в дикім виді по затінках в листвяних лісах. Цвіт і листя мають цитриновий запах. В Сібірі вживають чай з

ломиноса. Шкурка з коріння має прикрий козлиній запах, вживали перше од трясці, золотухи і чуми. Многочиселні залозки, що находяться на вершку ломиноса, отримують ефірну летку олію; в тепле і сухе надвіря ця олія обертається в пару і робить собою кругом рослини небачну хмарку; як приторкнутись запаленим сірником, то вона спахує і горить яскраво.

83) Gentiana lutea L.—Товстуха, тирлич.

Зустрічається на горах середн. і півд. Європи і в Сібірі. На неї великий спит. Корінь (Gentianea инше Radix G. rubri) в медицині вживають як гірку, заохочуючу до іжи і побуджуючу діяльність іжоварива, зараду. Розводять з насіння, лучче всього починати з осени. В полузатінку роблять грядку з лісної землі з піском, втуптують, сіють насіння, придавлюють, злегенька прикривають землею, а потім застелюють мохом. Весною, як почне сходити, мох знімають і кладуть хмиз для затінку. Молоді рослинки разсаджують в другу грядку з мягкою землею через 2—3 д. і зоставляють тут до весни; потім їх знов розсаджують через $1—1^1/_4$ ф. в звичайну, глибоко перекопану землю. Коріння викопують пізно в осени чи на провесні. Гарна декоративна рослина, досягає $1^1/_2$ арш. заввишки. Починає цвісти на 3—4 літо. Товстух є кілька видів: Gentlana panonnica L., G. punctala L., G. acaulis L...

84) Geum urbanum L.—Гребінник, вивішник.

Зустічається по всій Європі в лісах між кущами, коло хатів і в инших місцях з затінками. Має трохлаписте листя; корениша в виді невеликої моркви з многочиселними корінцями. Лікарське значіння народ признає за коренищем. (Radix Caryophyllatae инше R. Gei urbani), котре збирається з рослин з сухого місця; його засушують, після чого воно стає червонобурим; воно має саморідний приятний запах і гіркуватий смак. В торговлю йде мало. Сіяти можно зразу в грядки. Корінням користуються аж через кілька літ росту. Любить сухе невигнояне місце.

85) Glycyrrhiza glabra L.—Солодковий корінь, солодка.

Многолітня травяниста рослина з прямостійною стеблиною і довгим грубим корінем. Має біловато-хвіялковий чи синьоватий цвіт. Зустрічається в півд. Європі, Криму і на Кавказі. Солодкий корінь і густий його сік вживають в медицині од кашлю, простуди та инш.. Є ще два види солодки-руска і уральська. Уральська зустрічається в степах на півд. Уралі, в півд. Сібірі, Туркестані і Монголії. Дуже багато цеї солодки вивозять в Китай. Лікарські вдання її такі самі. В Баварії культурою солодки зайняті сотні пішаків. Італія, Іспанія, Франція, Сіцілія і инші краї вивозять велику силу солодки і екстракту з неї. Культура дійсної рослини притягає

до себе велику повагу. В низовинах і рівнинах Дніпра можно було-б скористувати наносний грунт культурою солодки і мати не малий прибуток. Розмножають з насіння і кусками коріння, садять всторч, як хрін, через $1^1/_2$—2 ф., ранньою весною. Землю оруть в осени, весною вигноюють і переорують. Полють і підгортають. Корінням починають користуватись аж на 3—4 рік. Викопувати дуже турботно і загайно. На пів-версти од Єлісаветполя є лакричня фабрика чужеземця Бліса, котра свідчить, що у всякім ділі на рускім грунті необхідні чужеземці. Як вони більшу частину користи заберуть, то тоді тілько починає думати руский чоловік, на долю котрою зостаються недоїдки. Солодка в Росії дуже знищується і культура її на півдні тепера стає необхідною.

86) Gratiola off. L.—Золототисячник, дрисливець.

Зустрічається на вохких перелогах, берегах, ровах та инших місцях. В лікарування йдуть всі частини рослини (Herba, Radix Gratiolae), зібрані в пору цвітіння. Розмножається лехко з насіння. Заготовляють ямки рядками через 6 верш., кладуть в них по кілька зернин і загортають. Любить вохкий грунт. Ростом досягає 6 верш. В руску фармаконею не включена.

87) Helleborus niger L.—Морозник чорний.

Зустрічається в лісах на горах середн. Європи і де-не-де в лісах на Вкраїні і Польщі. Цвіте зимою і на провесні. Рослина ядовита. Корениша і коріння (Radix s Rhisoma Hellebori nigri) вживають в медицині. Збирають в марці місяці. Розмножають діленням кущів. Може рости в садку, тілько не на вохкім місці. Користуються аж на третій рік. Не слідує тривожити сапуванням.

88) Helleborus viribis L.—Морозник зелений.

Зустрічається в дикім виді в середн. і західн. Європі. Рослина походжа на попередню, тілько лист має мякший і світліший. Лікарські вдання такі самі.

89) Hesperis matronalis L.—Вечерниці душисті.

Ця рослина зустрічається в чагарниках і лісах. Стеблина рівна, на верху гиллякувата; листя зубчасте; квіточки бузкові, часом червоні чи білі, пахучі; стручечки кругловасті, на ніжках. Вечером більш пахнуть, ніж деньом.

90) Humulus lupulus L.—Хміль.

Має два роди—чоловічий і жіночий. Зустрічається в дикім виді в чагарниках, лісах і на берегах річок. Культивується масами, переважно жіночий рід, за-для шишочок, що йдуть на пиво, а в

медицині вживают пилок, висіяний з сухих шишочок, під назвою хмелевої муки чи лупуліна, як заспокоюючу зараду. Хміль вдається на всякім грунті, але найбільш любить глибокий чорнозем, помірно вохковатий, що отримує трохи глини і піску; місце соняшне.

91) Hypericum perforatum L.—Святоянське зілля.

Зустрічається на перелогах і в чагарниках. Цвіте літом. Народ вживає од деяких хвороб. Дає дві фарби: одну жовту, що росходиться в воді, а другу червону, смоляну, що добувають спиртом; обидві фарби йдуть на красіння тканин.

92) Hyssopus off. L.—Ісоп.

Зустрічається в дикім виді. Розводилась ще в середні віки. Зелень (Herba Hyssopi) і тепер йде в аптеки. Збирають мягкі вершки цвітучих гиллячок. Любить сухе одкрите місце с посереднім грунтом. Розводять з насіння; сіють попереду в грядки, а потім розсаджують рядками через 6—8 верш. Можно розводити і діленням кущів. Є два види цеі рослини: одна з синім цвітом, а друга з рожевим; обидва види мають іднакові вдання. З трави виганять ефірну олію, що йде в косметику і на готування вин. Олію вживають од задишки.

93) Hydrastis canadensie L.—Жовтий корінь.

Батьківщина цеі рослини Північна Америка, де вона росте по лісах; походжа трохи на курачу сліпоту. Стеблина досягає 6 верш. заввишки, покрита волосинками, без гиллячок, виганяє два лопчастих листки з 3—7 сегментами, подібними на лист хмелю; завершується одною білою квіткою. Ягода має вид малини з кількома камінчиками, в котрих по 1—2 насіннині. Для лікарських справ йде висушане кореннще (Rhizoma Hydrastidus) з корінням. Рослина собою пахуча, на смак гірка. Вживають при кровотічі. Не вважаючи на розповсюдність в Північ. Америці і великий вивіз звідти, жовтий корінь культивується і в Англіі. В Росіі робить спитки В. К. Ферейн в Московскій губ.. Розводіння цеі рослини бере на себе велику повагу, бо в Америці вона почає зникати. У нас може рости в лісах чи під деревами в затінках; землю любить мягку, торфяну. Засівати в росадник, а потім пересаджувати. Спитки має робити Ботаничн. Сад Імп. Петра Вел. в Петрограді.

94) Jnula Helenium L.—Оман.

Зустрічається на городах в дикім виді. Грубе кореннще (Rhizma Helenii) цеі рослини вживають, як сечегонну і помякшуючу харкання зараду, а вироби з неі йдуть на инші речі. Оман культивують в Німецчині (Каледа), Голандіі, Англіі і Швейцаріі. Грубе коріння потрібує доброі, помірно-вохковатоі

землі, а вишина (до 5 ф.) рідкого садіння, через 2 ф. Сіють в росадник і розсаджують того самого літа, або аж на другу весну. Полють і підгортають. Щоб коріння було більше, рослині не дають цвісти, лопуцьки з завязю цвіту зрізають завчасно. Коріння викопують двурічних рвслин, грубше розрізають і скоро сушать. З свіжого коріння готують варення. В брагу виноградного вина кладуть коріння омана і одбирають вино для зміцнення іжоварива.

95) Iris florentina L.—Півники.

Ця рослина розповсюджена в середн. і півд. Європі, північ. Індії і Криму по сухих місцях. В аптеки йдуть корінь і кореница (Rad. і Rhiz. Iridis), зібрані в осени і висушені. Головний споживок півники находять в парфюмерії. Розводять, як татарське зілля, кусочками кореница. Люблять важкий грунт. Півників є кілька видів: німецький, низький, сібірський та инш., вдання всіх безмаль іднакові.

96) Laserpitium latif.—L. Стародуб, лиходійна трава.

Зустрічається в лісах і чагарниках. Цвіте в липні—серпні. Дає гіркий корінь (Rad. Gentianae albae s. Cervariae albae), котрий найбільш вживають в ветеринарії. Культивують так само, як дягиль. Любить сухе місце і добру землю.

97) Lavandula spica D. L.—Лаванда.

Користуються цвітом і зеленню (Flores et Herba lavanbulae), з котрих готують дорогі духи. Італійська лаванда дуже боїться морозу, але зате вона більш отримує цілющих вданнів і більш пахуча, ніж француська. У нас обидві культивуються (наприкл. в саду Браницької в Білій Церкві і в Лубнах у Біляіва). Німці більшу перевагу дають французській лаванді. З 1 ф. сухого цвіту італ. лаванди виходить 5 драхм ефірн. олії, а з французської 2 драхми. Розмножають з насіння; сіють в осени в росадник, а на другий рік розсаджують рядками через 1 ф. рослинку од рослинки. Поновляють плантацію через 4—5 років. Можно розводити і діленням кущів. Сапують і сполюють бур'ян. Любить глибоку оранку. Траву і цвіт збирають перед самим цвітінням і сушать в затінку. Лаванда завсіди знайде збут.

98) Lilium candidum L.—Крин, лелія біла.

Одна з найкращих садових лелій. Стеблина гола. Великі, пахучі квітки зібрані щіткою. Цвіте літом. З свіжого цвіту готують олію (Oleum liliarum alb.). Цибуля цеї рослини слизька. Її варять в воді чи молоці, печуть в золі, змішують з свинячим салом і прикладають в виді помякшучої заради до чиряків, волосу (ногтоїд) і до гнояних ран.

99) Linaria vulgaris. M. U.—Дзвіночки, зайців льон.

Збирають зелень і цвіти (Herba Linariae) цеї рослини, що часто зустрічається на парах. Любить сухий грунт і одкрите місце. Розможається з насіння.

100) Lychnis viscaria L.—Смілка.

Зустрічається на перелогах. Стеблина гола, наверху під вузлами дуже липка; листя довге, вузьке. Квітки зібрані мітлою; віночок коронкою; пелюсточки червоні. Цвіте з травня до липня. Липкі місця обороняють цвіти од комах. Рослина дає бджолам мед, обніжку і клей.

101) Levisticum off. K.—Любисток.

В аптеках вживають тілько корінь (Rabix Levistici), а в ветеринарній медицині часто і листя (Herba Ligustici s. Levistici). Любисток часто зустрічається на городах. Корінь викопують весною. Потрібує доброго грунту. Відступи між рослинами 12—14 верш. Розмножується діленням кущів. Дуже пахуче насіння не находить собі споживку.

102) Melissa off.—L.—Мята цитринова.

Гарна медова, лікарська і пахуча рослина. В лікарські справи йде листя (Folia Melissae). і ефірна олія. Листя збирають в пору цвітіння, скоро сушать в затінку, на вітрі. Ефірну олію вигонять парою з

свіжого листя і верхів, котрі збирають 2—3 рази на літо. Розводять з насіння чи діленням кущів. Сіють в осени прямо в грунт, або весною в розсадник і пересаджують. Грунтом не перебирає, але щоб мати гарний врожай і більш пахучу траву, то треба вибирати для неї соняшне місце, з мягкою, родючою, трохи сухою землею.

103) **Mentha sativa L.—Мята.**

Мяти є кілька видів: лісова (M. silvestris L.). садова (M. sativa L.). холодна (M. piperita .L) та инш. Велика річ ретельне сортування. Руска недбалість про це звела на безцінок руску мятну олію і саму мяту. Холодна мята буває двох сортів: біла з зеленою стеблиною і чорна—з темночервоною стеблиною і чорнішою зеленню листя. Розводять мяту діленням кущів і паростками. З насіння не розводять через те, що перероджуєтсся в инший вид. Любить теплий і вохкий климат, соняшне місце, родючий мягкий чорнозем чи пісчаний суглинок. Кепсько родить на вапняниках і тінистих місцях. Найлучче садити після коринеплодів. Садять грядками по 4 рядки через 6 верш. рядок од рядка і рослину од рослини. Траву збирають два рази в літо: перший раз перед цвітінням, що буває в саму спеку, а через що грядки після збору тра поливати; другий збір роблять в осени. При одноразовім зборі зрізають траву в пору цвітіння і мають продукт делеко луччий. Зрізану траву вяжуть в невеличкі пучки, звязують попарно

і вішають на жердинах, на горі. Літом добре сохне, а в осени сушити можно тілько на хатній теплій горі. Добування з мятної трави олії дуже корисна річ; але це діло складне і незручне тому, в кого мало трави. Ефірну олію вигонять з сухої трави не чавлінням, а парою в дістіляційних приборах. Мята часто вимирзає і вимокає, а найбільш на старих грядках. А щоб цього не було, то треба щорічно третю частину грядок старої мяти знищувати і засаджувати нові грядки. Підгортання літом корисне. На зиму од морозу треба прикривати листям і хмизом; гнойом не годиться, може випріти. Лікарське значіння мяти велике і многочиселне. Її вживають, як побуджуючу зараду, проти блювання, для зміцнення нервів і в животі і при болістях уразу. З мятної олії вироблюють ментол (Mentholum)—рід камфори. На вироби ментола в теперішні часи найбільш йде японська мята (Mentha japonica), розводіння котрої для цеї цілі дуже бажане.

104) Menyanthes trifoliata L.—Бобовник, трифолія.

Болотяна рослина з стелючим коренищем. Листя йде з прикорня. Цвіти зібрані вверху стеблини густою довгою щіткою, білі. Цвіте в травні-червні. Листя йде на пиво і в лікарування (Folia Menyanthis), як гірка річ, побуджуюча діяльність іжоварива. Його збирають до і в пору цвітіння, розстелюють тонкими шарами на папірі в будинку, але так щоб вітер проймав, і скоро сушать.

105) Narcissus psendon. L. i N. poëtisus L.— Нарцис.

Цеі рослини є два види: жовтий (psend.) і білий (poëticus). Зустрічається в дикім виді в півд. Європі і Закавказзі. Розводиться в садках. Цвіте ранньою весною. Декокт з цвіту і коріння дають кволим при загноїнні лехкого і деяких випадах крівавиці. Корінвя, що продавалось в аптеках під назвою Radix Narcissi Sylvestrls v. Buldocedii, тепер мало йде в діло. Коріння можно викопувати у всяку пору, а пощож торкається цвіту, то його двома способами по- рають: скоро сушать в печі, в вільвім дусі і-на дворі, щоб він стратив свій колір і став зеленоватим. Вдання іх різні. Сушаним цвітом в печі лікаруються од трясці.

106) Orchis militaris L.--Любжа.

Ціе рослини є кілька видів. Один з наибільших зустрічається на перелогах і в чагарниках на Вкраїні, в Криму, на Кавказі і в Сібірі. В лікарування йде молодий, пупкий корінь (Tubera Saler). Вживають, як зараду при отруінні і хворобах на живіт; часом, як стравку річ, з вином і молоком. Розводять з коріння (куща). Садять в осени, як шафран, в помірновохковату землю, вигнояну за рік вперед, завглібшки на 3-4 д., і занехують на 2 роки, тілько сполюють бур'ян. Можно і так культивувати, як арпику. В кінці другого літа, після поранки сіна, викопують, скородять і знов садять. В осени цього

робити не слідує, бо тоді любжа саме пускає паростки. Не слідує давати рослині цвісти, а то коріння втирає силу. Одібране коріння обмивають в воді, знімають верхню буру шкурочку, саджають на кілька хвилин в кипяток, обтирають і сушать в теплім мешканні. Вялий корінь, з котрого виросла цвітуча стеблина, не годиться для діла. Сухе коріння любжи йде в продаж під назвою «салепа». Найбільш салепа добувається в Малій Азії, звідки його везуть на європейські ярмарки. Цей, так зивний «левантійський» салеп, одріжнюється од європейських сортів (французського і німецького) тим, що він більший і темніший.

107) **Origanum majorana** L.—**Майоран.**

Майоран під назвою Herba Majoranae вживають для обкладів і купання, рідко—в середину. Має гарний запах і смак. Любить легку, добру землю на соняшнім місці. Сіють весною в росадник і поливають, поки не зійде; розсаджують в травні через 3—4 верш. рослинку од рослинки. На півдні можно сіяти прямо в грядки і обробляти, як буряки. Зелень зрізують в пору цвітіння, в липні—серпні, і сушать. Листя й бруньки йдуть на приправу до мяса і риби, а також на виріб пахучого оцту. З насіння виганять ефірну олію (1, 9%).

108) **Origanum vulgare** L.—**Материнка.**

Звичайно материнка росте по косогорах на пролісках і світлих гаях, а найбільш на вапняниках.

Збирають цвітучі верхи стеблини (Nerba Origani vulgaris), вяжуть в невеличкі пучечки і сушать на горі, але так, щоб вітер проймав. Ефірну олію добувають з свіжої трави. Лікарське значіння материнки тепер невелике. Ефірну олію вживають тілько поверхньо, як болевгамовуючу зараду, а в народі—це дуже разповсюджений засіб при хворобах на зуби.

109) Paris quadrif L.—Вороне око.

Зустрічається в лісах і чагарниках. Коренище довге, стелюче; зверху зеленовато-жовта квіточка. Цвіте в травні—червні. Ягода синьовато-чорна. Всі частини рослини ядовиті, а занадто ягоди.

110) Platanthera bifolia R.—Любка, нічна. хвіялка.

Зустрічається в лісах і чагарниках на Вкраїні, в Криму, на Кавказі і в Сібірі. Цвіт білий з зеленоватим одтінком, дуже запашний, а надмірноніччу. Цвіте в травні—червні. Споживок такий самий, як любжи. Культивується теж так само.

111) Polygonum bistorta L.—Левурда, ракові шийки.

Зустрічається на вохких перелогах. Коренище довге, стелюче, криве. Прикорневе листя довге. Околоцвітник рожевий чи білий; пиляків 8; цвіте в червні—липні. В лікарське діло йде коренище (Rhizoma Bistortae), котре збирають весною чи в осени і сушать. Коренище здатне для вичинки шкур і на фарбу.

112) Polygonum Hydropiper L.—Гірчак.

Зустрічається на вохких грунтах. На смак листя і насіння гіркі і пикучі. Цвіте з червня до осени. Рослину цю вживають в свіжім виді, так як при сушці її сила терається. Вживають в середину, як побуджуючу зараду, а поверхньо—як гірчицю. Сік рослини в чистім виді чи розбавлений водою—гарна зарада для витягування гною з атоничних наривів, для оддалення закостенілих частин і для затягування ран. В ветеринарії гірчак прикладають до пухлятини. Декокт з гірчака вживають при полосканні горла, завалках в горлі і при плісняви́ці; ним навіть заспокоюють зубні болі. Не слідує змішувати цю рослину з Polygonum persicaria i Persicaria amphyd.; цвіт послідніх має вид довгого, цупкого волотка, тоді як у гірчака це волоття невелике і тонке. Нарада, що була в 1915 р. при Департ. Землеробства, цю рослину признала вартою збирання, так як вона здатна почасти замінити собою американський вид Nydrastis canadensis (див. стор. 49). Так як гірчак рослина однолітня, то частину його треба зоставляти на насіння для самосіва, або для збирання і розсівання по болотяних місцях.

113) Primula off. jacq.—Сорочі лапки, божі ручки.

Зустрічається в лісах, на перелогах, косогорах і по боках доріг. Цвіте в цвітні і травні. В аптеки

йде цвіт (Flores Primulae veris), але мало. Народ цвітом в виді чаю лічиться од кашлю і простуди.

114) Pulmonaria off. L.—Медунка.

Цю знамениту рослину ще не дуже давно вживали при хворобах на сухоти. Її можно розводити в рідколіссі,—посадити і дати їй здичавіти. Зелень (Nerba Pulmonariae maculasae) збирають в часи цвітіння. Медоносна. Любить вапняний грунт.

115) Pyrethrum carneum B., P. roseum B.— Роман перський і кавказський.

Обидві рослини дають всім відомий «перський порошок». Вони розповсюджені за границею з 1853 р. за поміччу німця Фелькерзама з Курляндіі, которому дісталось насіння од булого намистника Кавказа князя Воронцова. Ці многолітні трави досягають ростом до 1 ф., з гарним надрізним листям і по одинокими великими квітками. В сухім, соняшнім місці вони гарно ростут на всякім грунті. Але для здобичі порошка, іх треба ростити тілько на невигноянім грунті. Культура дуже проста і не одріжнюється од культури инших многолітніх рослин. Власне кажучи, роман-многолітній получагарник. Поновляти його лучше всього насіванням. Сіють в розсаднику весною, а як трохи підросте, то розсаджують грядками, через 3—4 верш. рослинку од рослинки; через 3—4 тижні просапують. На зиму, щоб задержати сніг і тим оберегти рослини од мо-

розу, треба злегка чим прикрити. Крітки збирають в ясні дні, як тільки порозпукуються. При сушінні. треба пильнувати, щоб не допустити цвілі. Квітки, не висушені добре, лехко псуються після пакування, а тоді порошок не має сили. З десятини можно зібрати 10 пудів сухих квіток, котрі дадуть стілько само порошка. Сухі квітки мелють або товчуть в ступах і висівають порошок; хоронять його в бляшаннім чи шкляннім посуді, добре закоркованім. Перським порошком знищують блох, блощиць і тарганів, посипаючи оселю цеі нечисти. Для цього самого виробляють спирт і екстракт.

В Далмаціі культивують роман—Chrysanthemum cinerariaefolum T., з котрого виробляють «далматський порошок», не уступаючий своіми вданнями кавказському і перському. На цю рослину значний спит. Петрогр. Фармацевт. Громада рекомендує іі широко культивувати.

116) Pyrethrum Tanacetum D.—Канупір.

Канупір, відомий в аптеках під назвою Herba Balsamitae, рідко тепер вживають. Але зате його народ дуже любить; його часто можно зустріти по садках. Слідовало-б повернути увагу на цю рослину і користуватись нею при виробі пахучих річей. Любить соняшне місце і сухий грунт.

117) Ranunculus tlam. L., R. bulbosus L.— Козелець, дрібноцвіт.

Ці рослини зустрічаються на вохких місцях—болотах і берегах річок. Народня зарада, допомогаюча

вистиганню наривів. R. bulbosus часами призначаеться лікарями. Розводити, запевне, не стоїть, бо деякі види рослини дуже ядовиті. При вживанні в середину роблять сильно побуджуюче враження, а при поверхнім—нариви і червоність. Користуються, як зарадою одволікаючою біль з иншого місця. Лічаться од ломця, невралгії і деяких хвороб на очі. Так як в сухім виді не мають сили, то готують настойку з 1 част. рослини на 4 част. звичайної горілки.

118) **Rheum palmatum** L.—**Ревінь.**

Ревіню є кілька видів. Татарський (R. tataricum L.) зустрічається на глиняниках в Персії, Прикаспійських степах і в Туркестані. Плоди і корениша тубольці вживають, як проносну зараду. Руска медицина признає для вживання тільки корениша ревіня лікарського (R. off B.), родом з Тібета, і тангутського (R. palm L.). Ревінь тангутський довго не був відомий ні Росії, ні Європі. Назбирав насіння ревіння в його ріднім краї, Північ. Китаї, мандрівник Пржевальский і передав його в 1871 р. Петрогр. Ботаничн. Садові Імп. Петра Вел.. Звідсіль ревінь розповсюдивсь по Європі. Поширення його культури у нас тепера дуже бажане через те, що російська фармакопея признала рівновартим з ревіньом лікарським. Грунту він вимагає мягкого, торфяного або чернозему. Землю тра перекопати в глиб на $1^1/_4$—$1^1/_2$ арш., щоб коріння мало простір і могло рости більше і краще. Насіння сіють на грядках і легенько заграбують на $^1/_2$ д.. На другу

весну рослинки розсаджують через $1/2$ ф., а на третій рік в осени, чи на четвертий ранньою весною разсаджують знов радками через $1/2$ арш., а рядок од рядка через $1-1^1/2$ арш., так щоб між рядками можно було просапувати. В зах. Європі ревінь розводять на городах для їжи і в садках для декорації. Коріння ревіня для лікарських справ йде аж після 9—12 років життя. Викопують в осени і сушать $1^1/2-2$ місяці в теплій і сухій кімнаті, а тоді вже здають в лабараторію для виробу лікарства. Насіння ревіня в невеликім числі можно дістати од Петрогр. Ботан. Сада.

119) **Rubia tinctorum** L.—**Марена.**

Зустрічається на півдні, найбільш в Закавказзі. Рослина гиллякувата. Стебілля і листя по боках покриті колючою щетинкою, котрою рослина чіпляється за сторонні предмети. Листя блескуче. Зеленувато-жовті квітки. Цвіте літом. Плоди січні, спереду червоні, а далі чорні. Розводиться в Туркестані і в Закавказзі для добування з коріння і корениц червоної форби.

120) **Ruta grav.** L.—**Рута.**

Дико росте в Криму, а в нас розводять на городах і в садках. Сіровато-зелений кущик, з сильним, саморідним запахом. Цвіт віником. З трави вигонять сильно пахучу ефірну олію, котра находить собі споживок в медицині і косметиці. Свіжа трава, прикладяна до тіла, викликає червоність і пухірі. Для

аптек збирають листя перед самим цвітінням і сушать в затінку; хоронять в добре заткнутім бляшаннім чи шкляннім посуді. Траву для виробу ефірноі олії збирають в пору цвітіння. У Франціі рутою народ лічиться, при чім кількоразово спостерігались тяжкі випади отруіння, навіть з смертельним скіном.

121) Salvia off. L.—Шавлія.

У нас зустрічається в садках і на городах. Розводять з насіння; сіють в росадник і пересаджують, або прямо в грядки, рядками; можно і діленням кущів в осени, чи з пасинків весною. Любить соняшне місце і суховатий, мягкий грунт; надмірно сильний запах має на вапняниках. Ефірну олію вигонять з листя, котре збирають перед цвітінням. Рослина медоносна. Є ще й другий вид шавліі (S. pratensis L.), що зустрічається в дикім виді на сухих перелогах і на проліссях.

122) Saponaria off. L.—Мильник, мильна трава.

Лікарське значіння цеі рослини невелике, іі більш вживають при красінні шерстяних і шовкових тканин для віддалення тлустости. Вживають корінь (*Radix Saponariae rubrae*), а часом й зелень. Мильник росте в дикім виді на каменистих місцях і пісчаних берегах річок. На добрій, мякій землі дає гарній врожай. При культивуванні сіють весною, не заскороджують, а тілько привальцьовують, або кладуть кусочки коріння в борозни. Коріння викопують в осени, миють,

вяжуть в пучки і сушать. Викопувати загайно: коріння сидить глибоко, а треба брати й мале, бо воно більш корисніше для діла. Дуже корисна річ при затяжних хворобах, для підчунюючих. На 1000 част. води беруть 30 част. ростертого сухого коріння чи листя.

123) Sanbuisorba off. L.—Родовик, сухозлотниця.

Зустрічається на вохких перелогах, косогорах і в чагарниках. Квітки кроваво-червоні в виді продовговастих головок, без пелюсточок. Коренище вживали в медицині, як кровоспинюючу зараду.

124) Serratula tinctoria L.—Серп.

Зустрічається на перелогах, в лісах і чагарниках. Колір цвіту пурпуровий. Цвіте в другу половину літа. Фарбою з листя красять шерстяні матерії на жовто.

125) Symphytum off. L.—Живокість.

Ця рослина зустрічається безмаль по всій Європі, на Кавказі і в Сібірі на вохких місцях. Цвіте в травні—липні. Квітки в закрутках, хвіялкові чи біловаті. Розводиться в садках. Так як викопуванням коріння псуються перелоги, то цю рослину слідує культивувати. Розводиться так само, як проскурняк. В аптеки йде коріння (Radix Symphyfi), котре збирають в осени, розрізують вздовж і сушать. Вжива-

ють в середину в одварі чи в сиропі, як помякшуючу і злегка вяжучу зараду, при загноінні лехкого і при бігунці.

126) Tanacetum vulgaris Г.—Пижмо, навротич, мишка.

Пижмо в сучасні часи в деяких місцях зустрічається рідко. Росте на всякім грунті; гарне вдається на смітниках. В аптеки йде зелень, цвіти і насіння (Nerba, Flores, Semen Tanaceti). Цвіти й насіння йдуть для нутряного й поверхнього вживання, а цвітучі стебливи для знищення молі та иншої нечисти. Розмножають діленням кущів, садять через 2 ф., і з насіння; сіють в росадник, а потім пересаджують. Поранки ніякої не потрібує. В народі вживають пижмовий порошок од глистів, а настойку, як побуджуючу зараду і од трясці; пижмовою юшкою промивають гнояні рани.

127) Taraxacum off. L.—Кульбаба, летучка, маівка.

Ця бур'янина зустрічається в середн. і півд. Європі і на Кавказі. Цвіте з весни до пізньої осени. Квіточки жовті. Корінь веретеном, з волосинками, в середині білий. В лікаруванні йде корінь з листям (Rad. Taraxaci cum Nerba) і корінь без листя (Rad. Taraxaci). Корінь з листям збирають весною до цвітіння, а корінь без листя—в осени; і те й друге сушать. Культивування цеї рослини корисна

річ. Сіють рядками і порають, як буряки. Цвіт без перестанку зривають. Коріням користуються аж на другий рік.

128) **Tussilago forfara** L.—**Цар-зілля, підбіль, ранник.**

Ця бур'янина зустрічається на глиняниках, по проваллях, по боках доріг і на берегах річок. Цвісти почає зараз, як стає сніг. Цвіт її дуже походжпй на цвіт кульбаби, але вона одріжнюється од кульбаби тим, що стеблинка її покрита маленькою, буроватою лускою і волосинками, а опріч того, листя на ній появляється після того, як вона перецвіте. В випаді культивування насіння змішують з піском і засівають рядками, через 4—6 верш. рядок од рядка. Цвіте аж на другу весну. Лікарське значіння має листя (Folia Ferfara), зібране весною з рослин, не менше двулітнього росту, як складна частина грудного чаю од кашлю.

129) **Urtica dioica** L.—**Кропива.**

Ця рослина має два роди—чоловічий і жіночий, як коноплі. Вся вона утикана пекучими волосинками і пушком. Цвіте літом. З прядива виробляють тканини. В лікарування йде висушена трава і цвіт (Nerba, Flores Urticae). Науковою медициною лікарське значіння кропиви було занехано, але в недавні часи знов признано, що вона отримує в собі цілючі вдання. Французські лікарі свіжий сік з кропиви

призначають при кровохарканні, почечуйних кровотічах і сильних місячках.

130) Valeriana off. L.—Овер'ян.

Зустрічається на вохких перелогах, в лісах і чагарниках. Цвіте в червні—липні. Культивують за-для коріння в Німещині, Галандії, Англії и Америці. Розмножають з коріння, рядками, не густо. Любить високе каменисте місце. Коріння одбирають ед 2—3 літніх рослин в вересні чи падолисті, сушать на дворі в затінку. При сушці треба берегти од котів, котрі дуже люблять запах овер'яна і при випаді можуть поїсти чи розтягнути. Найбільшу вагу має ефірна олія, котру вигонять (0,4—1,2%) з кореница і коріння. Овер'яновий корінь і кореніще (Rhizoma seu Radix Valerianae) вживають проти ріжних нервових хвороб, як вгамовуючу зараду і для побуждення діяльности серця, а найбільш при зомлілости. Природознавець Зарін свідчить, що наш овер'ян лучче загранишного. Петроградська Фармац. Громада рекомендує культивувати і радить випробовати вдачу овер'яну з сухого і вохкого місця.

131) Veratrum album L.—Чемериця біла.

Многолітня рослина з облистяним стеблом. Околоцвітник білий чи зеленоватий. Зустрічається на перелогах і в чагарниках. Цвіте літом. Чемериця чорна (V. nigrum. L) одрижнюється темно-червоним околоцвітником. Всі частини обох рослин ядовиті,

уже не раз вчиняли смерть. В медицині вживаютз кореневище з корінням (Rabix Veratri albi) чи беі посліднього. Збирають в осени, обчищають од землъ і сушать. Американські лікарі екстракт і спиртову настойку з кореневища зеленоі чемериці признають при плевріті, пнеймоніі, острій маніі, болистях серця та инш.. В руску формакопею чорна чемериця не включена.

132) Viola odorata L.—Хвіялка.

Ця рослина зустрічаеться в чагарниках і на проліссях. Кореневища стелюче. Листя йде з прикорня. Квіточки самотні на довгих ніжках. Цвіте весною. Всі частини рослини ядовиті. У Франціі з пахучих квіточок вигонять ефірну олію, котра йде в парфюмерне діло. В лікарування йдуть: коріння (Radix Violae), свіжі квіточки (Flores Violae odoratae) і сироп, зготований з свіжих квіточок. Хвіялковий сироп часами вживають од кашлю. Коріння у Франції дають на блювання. Любить полузатінок, суглинисту чи мерльну, вигнояну перегноем землю. При розводінні заготовляють росаду з свіжого насіння і садять грядками по 4—5 рядків на $1^1/_2$ арш. грядці. Можно розмножувати і діленням кущів, в осени чи весною. На зиму грядки прикривають листям. Поранка звичайна—сапують і підгортають. В засушливе літо поливають. Найлучче цвіте на другий і третій рік. Через 4—5 літ старі грядки скасовують і заводять нові. Квіточки збирають 2—3 рази на тиждень, без

допуцьків. Ефірну олію вигонять того самого дня, коли збирають квітки. Десятина може видати близько 60 пуд.. Коріння викопують з старих, зкасованих грядок.

133) Viola tricolor L.—Братки, полуцвіт.

В аптеки йдуть тілько польові братки (Nerba Violae tricoloris) з маленькими квіточками, пелюсточки котрих мають світло-жовтоватий і біловатий колір. Грунт потрібують посередній. Засівають в марці чи цвітні рядками, добре поливають, поки не посходять; кілька раз зворушують землю. Іноді сіють літом, в вересні пересаджують і збирають в травні аж наступного року. Однолітні рослини цвітуть тілько в липні і серпні і не дають такого врожаю. Можно засіяти з клевером чи чим иншим і дати здичавіти. Траву збирають, як тілько почне добре розцвітатись, кілька раз на літо і скоро сушать. Настойкою(30—60 част. на 1000 част. води) лічаться од золотухи. Петроградська Фармацевтична Громада радить звернути повагу на побільшення збирання трави цеі рослини.

Кущі і дерева.

134) Amygdalus communis L.—Микгдаль.

Це дерево, родом з серед. Азії, в дикім виді росте в Туркестані і Закавказзі. Культивується в півд. Франціі, Італіі, Іспаніі та инш.. У нас солодкий і гіркий микгдаль розводиться в Бесарабіі, Криму, на схід. березі Чорного моря і в Закавказзі. Розводяться з насіння дички, через 3—4 роки іх пересаджують і тоді прищеплюють з иншого сорту, гіркого чи солодкого. Родити почає аж після 15 років життя; найлучче родить з 30 по 40 рік життя. З солодкого микгдаля готують молоко, котре служить заспокоюючою зарадою. Микгдальну олію (з солод. микгд.). дають в середину дітям, як проносне.

135) Cydonia vulgaris Pers.—Квитове дерево, куделя,

Цей кущик чи деревце зустрічається в дикім виді в Закавказзі. Розводять за-для плодів в Бесарабіі, Криму і на Кавказі. В лікарування йдуть свіжі плоди й насіння. Розводять з пасинків, прищеплюють на диких грушах. Любить тепле місце и добру, вохковату землю.

136) Daphne Mezereum L.—Вовче лико.

Прямостійний кущик, розповсюджений безмаль по всій Европі і північ. Азіі. Вся рослина ядовита. В

лікарування йдуть кора з гилляк і спілі, сушані ягоди. Кору збирають в січні—лютні і сушать. В науковій медицині кору вживають тільки поверхньо для роз'ятріння шкури і наривів, а в народній медицині— це любима зарада знахорів, котрі своім нетямом псують людське здоровля, і навіть трують. Часом труяться діти свіжими ягодами вовчого лика, находячи іх в лісі і ласючись іх гарним видом.

137) **Fagus silvatica L.—Бук.**

Ця деревина зустрічається в лісах по всій Європі, в захід. Азіі, Японіі і на Кавказі. В лікарування йдуть продукти з цього дерева: дьоготь, креозот і гваякол. Плоди бука отримують в собі: 43—45% тлустоі оліі, крохмаль, цукор та инш.

138) **Fraxinus Ornus L.—Ясен.**

Цей кущик чи деревина розповсюджений в дикім виді в півд. Європі, Малій Азіі і в Туркестані. Розводиться за-для цукрового соку, з насіння, в грядках, весною чи в осени; через рік пересаджують. Через 8—10 літ деревина досягає $1^1/_2$—4 саж. вишини. В лікарування йде сухий сік (манна), що вибігає з надрізів. Добувають манну в сухе надвір'я в липні і серпні. Манну вживають, як мягку проносну зараду, а також для поліпшення смаку инших проносних лікарств.

139) Genista tinctoria L.—Дрік.

Цей кущ з прямостійними гилляками зустрічається на пісчаних і вапняних грунтах в лісах, чагарниках і перелогах на Вкраїні, Кавказі і захід Сібірі. Лістя по боках покрите пушком. Жовтий цвіт зібраний на кінці гиллячок щіточкою. Розводиться в садках. З стеблин, листя і цвіту вироблюють жовту фарбу для красіння тканин.

140) Juglans reqia L.—Оріх волоський.

Дико зустрічається в Заакавказі. Розводиться безмаль по всій зах. Європі і в инших краях, а в нас на півдні. Тверда, щупка деревина дуже славиться в столярнім ділі. Плоди йдуть в їжу і на здобичу олії. В лікарування йдуть: листя, шкурлупа з оріхів, олія і кора білої орішини. Листя збирають в червні, як ще добре не розів'ється, розстелюють тонкими шарами і скоро сушать на сонці; мясисту шкурлупу збирають з неспілих плодів, приблизно в серпні, і скоро сушать в теплім мешканні; олію вичавлюють з спілого насіння. Кору з білої орішини збирають в осени, обчищають верхнє шурушиння (в діло йде тілько нутряна частина кори), і висушують. Листя вживають в середину в одварах од золотухи, а поверхньо-для примочок. Шкурлупа йде на фарбування волосся і на готування дорогих вин, а найбільш на фарбу для красіння шерсти й дерева. Кора служить лехкою проносною зарадою.

141) Juniperus communis L.—Яловець.

Завджи-зелений, дуже гиллякуватий кущик. Зустрічається в лісах. Цвіте весною. Тверда деревина йде на столярні вироби. В лікарування йдуть сушані спілі ягоди, деревина стовбура і коріння, а також ефірна олія з плодів і деревини. Ягоди збірають в осени і сушать на вільнім дусі в мешканні. Деревина стовбура й коріння йде в продаж в виді дрібненьких трісочок. Ефірну олію добувають парою з помяшкораних—стовбура, гиллячок і листя. Ялівцеві ягоди головним робом-народня зарада, а часами ними корістується і наукова медицина, як сечегонною зарадою; іх вживають в середину в одварах і настоях при кепськім їжовариві. З ягід, так як в них є багацько цукру, гонять горілку, котру французи називають «Genievre», а шотландці—«Gin» (джін). Другий вид (juniperis sabina L.)—яловець казацький-зустрічається на сухих, соняшних місцях. Вся рослина ядовита. В лікарування йдуть сушані вершки з молодих гиллячок з листям і ефірна олія з них. Збирають в квітні і травні, сушать в затінку, після чого хоронять в добре закоркованім посуді, в теплім місці; запаси щорічно поновляють. Медичне значіння ялівця козацького в сучасні часи невелике.

142) Laurus nobilus L.—Лавір.

Завжди-зелене дерево. Зустрічається в дикім виді в Криму і захід. Закавказзі. Цвіт дрібненький, двухродовий, жовтовато-білий. Розводиться в півд. Швей-

царії, Англії, Ірландії і Шотландії за-для листя (бобкове) і плодів. В лікарування в сучасні часи йдуть тілько плоди і олія з них. Сушане листя і ефірна олія з нього тепер майже зовсім не мають медичного значіння. Плоди в живають поверхньо--йдуть на мазь од користи. Листя (бобкове) йде на приправу іжи. Петрогр. Фармацевт. Громада радить поширити збирання листя для парфюмерного діла.

143) Ledum palustre L.—Багно, болотник.

Прямостійний, завжди-зелений кущик розповсюджений в середн. Європі, в північ. і серед. Росії, на Вкраїні і в Сібірі. Зустрічається на торфяних болотах. В лікарування йде листя (Folia Ledi palustris), котре збирають в пору цвітіння і сушать. Наукова медицина тепера ним не користується. Має споживок в гомеопатії (од ломця) і в народній медицині. В перші часи деякі несумлінні пивовари замісто хмелю клали листя цеї рослини в пиво, що викликало сильні головні болі. Йде на вичинку шкур. В домашности багном виводять міль і блощиць, а одваром з листя знищують иншу нечисть.

144) Ononis spinosa L.—Вовча трава, вовчук.

Цей колючий кущик зустрічається на переліссях і перелогах. Самотні рожеві квіточки сидять в кутках між листям. Цвіте літом. Коріння (R. Ononidis, инше R. Restis bovis) вживають в медицині, як потогонну і сечегонну зараду. Збирають в осени і сушать.

145) Pinus silvestris L.—Сосна.

Це дерево зустрічається но всій Європі, в Сібірі, Криму і на Кавказі. В лікарування йдуть: сушані бруньки, витікаючий з надрізів стовбура і гилляк бальзам—звичайний терпентін, смола, живиця, оцет, шпигинар, дьоготь, ефірна олія і екстракт з листя та инш.. Бруньки збирають весною в ясне надвір'я і сушать в теплім мешканні, хоронять в добре закоркованім бляшаннім посуді, не довше одного року. Ефірну олію добувають з свіжого листя парою.

146) Pòpulus.—Тополя.

Цеї рослини є кілька видів: осика (P. tremula L.), сокір (P. nigra L.), золота верба (P. balsamifera L.) та инші. В лікарування йдуть: бруньки золотої верби, котрі збирають в березні і квітні, і в свіжім виді вони йдуть на готування екстракту. Топольові бруньки отримують в собі: ефірну олію, жовтозелену, гірку смолу, віск, чиньбарні речі та инш. Мазь з топольових бруньок вживають при перевязках ран, як прохолоджуючу і вгамовуючу зараду, а топольове вугілля—проти нервових мук в животі. В народній медицині вживають настойку на спирті з бруньок золотої верби (P. bals. L.) при лікаруванні всяких ран і прикладають до прищимленого місця. Ці деревини ще мало розвідані науковою медициною. Тополі легко розмножуються з живчиків в вохкім грунті.

147) **Punica Granatum** L.—**Гранатове дерево.**

Ця деревина чи кущ в дикім виді зустрічається на Кавказі, в Хиві і півд. Сібірі. Розводиться за-для плодів і як декоративна рослина на півдні. Європи і в инших краях з теплим климатом. В лікарування йде кора стовбура, гиллячок і коріння дикоростучої деревини. Цвіт збирають тілько з махрових різностайностів. Кору вживають (настойку на холодній воді) од глистів. Плодова шкурлупа йде на вичинку і фарбування шкур, а надто на Сході при виробі сап'яну.

148) **Prunus Cerasus** L.—**Вишня.**

Вишень є сила всяких різностайностів. В лікарування йдуть свіжі, темночервоні, спілі ягоди звичайної кислої вишні. Свіжі ягоды вкупі з камінцями товчуть в камінні ступі на кашу, дають ці кашi злегка переграти при 20—25°, при частім мішанні, в продовженні кількох днів; після цього сік вичавлюють, 2—3 дні вистоюється при 15—20°, переціджується черезъ вату і йде в такім виді на готування сиропу. Вишневий сироп служить для поліпшення смаку инших лікарств.

149) **Quercus pedunc E.**—**Дуб.**

Це дерево розповсюджене по всій Європі, західн. і серед. Росії, в Криму і на Кавказі. В лікарування йде сушана кора молодих стовбурів і гилляк і пе-

чені, спілі жолудики. Кору збирають весною, зараз як роспустяться бруньки, сушать в мешканні, але так щоб вітер проймав. Жолудики збирають спілі, знімають шапочки і сушать попереду на дворі, а потім в печі; з сухих знімають шкурлупу і печуть, як звичайний кофій, в жаровні, поки не станутъ бурими. Дубова кора йде на вичинку шкур. Є ще друга порода дуба—зимній (Q. sessilijloza Sm.), що зустрічається в Польщі, на Вкраїні, в Криму і на Кавказі.

150) **Rhamnus Frangula** L.—**Крушина**.

Цей кущик чи деревце зустрічається по вохких чагарниках і лісах. Цвіт зеленоватий пучечками в кутках між листям з 5 пелюсточками. Цвіте в травні—червні, а під осінь дає круглі, мясисті, з початку червоні, а потім чорні, з 2—3 камінчиками, ягоди. Рослина медоносна. Розмножується з насіння. Пересаджують річні рослинки. В лікарування йде сушана кара стовбура і гилячок молодих кущів, зібрана весною. Користуються корою після річного лежання в сухім місці. Крушинна кора (Cort. Rhamni Frangulae) і екстракт з неї служать проносною зарадою. Вугілля з цеї деревини йде на вироби пороху (стрільного), а з камінчиків виробляють фарби: з неспілих—жовту, а з спілих—зелену.

Другий вид крушини—жостір (Rh. cathartica L.) зустрічається там само. Цвіт з 4 пелюсточками. Ягода безмаль вся чорна, завбільшки з горошину, з

січною, зеленоватобурою мякіттю і 4 камінчиками; кожен камінчик з одною насінниною в середині. В лікарування йдуть свіжі, спілі ягоди, котрі взбирають в вересні—жовтні. З свіжих ягід вичавлюють сік, котрий після легкого грання йде на готування сиропа. З соку теж вироблюють темнозелену акварельову фарбу (назив. по німецькі—«Satigün», по франц. —«vert de vessie», а камінчики дають такі самі фарби, як і попередня рослина.

151) **Rhamnus Purshiana.—Крушина американська.**

Ця деревина росте на горах в Каліфорнії і в других місцях північ. Америки; вона дає кору (Cortex cascarie, Sagardae), котру збирають в цвітні—травні і вживають, як проносну зараду. Ця кора випихає кору нашої крушини. На цю рослину треба звернути повагу. Звісно, що молоді рослинки витримують зиму в Ботаничн. Саду Юрієвського Унівєрсітета. Зібрана кора повинна пролежати в сухім мешканні два—три роки так, а потім йти в діло.

152) **Rhus taxicod. L.—Сумак, скомпія.**

Сумак—страшенно ядовита рослина. В аптеки йде спіле листя (Folia Rhois Toxicodendri), котре збирають літом; збирати тра в пальчатках, закривши обличча; лучче всього зрізати ножицями і зараз складати в посуд, бо одно доторкнення може викликати на шкурі пухірі, а молочний сік—нариви, кот-

рі не сходять кілька літ. Певна річ, що цю рослину можуть розводити одні тілько аптекарі. Любить соняшне місце.

153) **Rosa gallica** L.—**Повна рожа, троянда.**

Цей колючий кущик зустрічається в дикім виді по всій середн. Європі, на Вкраїні, в Криму і на Кавказі. Квітки великі, пахучі, по 1—2 на кінцях гиллячок, з 5 пелюсточками, звичайно пурпурово-червоні, а часом і світліші—рожеві чи біловаті. Цвіте в травні—червні. Рожу культивують масами у Франції, Голандії і Німещині головним робом за-для цвітових пелюсточок, з котрих вигонять рожеву олію, а почасти вони йдуть в медицину, на консерви і варення. В Румелії культивують так зазивну казанликську рожу (мішанина французської—R. gall. L. з шипшиною—R canina L.) 150 сіл. В Німещині казанликську рожу культивує фабрика ефірних олій *Шіммель і К°*, котра має в Міліциі коло Лейпціга плантацію в 32 дес., даючу щорічно $16^1/_4$ тис. пудів квіток; з них фабрика вигонить близько $6^1/_4$ пуд. рожевої олії, на гроші—65 тис. руб.. На півдні в нас вже робили спитки культивування цеї рожи, при чім є рація гадати, що її можно культивувати й дальше на північ; ця рожа витрпмувала зими при 22^0 морозу. А як взяти на увагу те, що цю рожу можно прищеплювати до шипшини, то культивування її забезпечене. Пелюсточки для сушіння збирають перед роспусканням квіточки, як вона ще дабре не

розвинеться. Рожеву олію добувають з тілько що розвинутих квіточок*). Лікарське значиння рожи тепера невелике.

154) **Rosmarinus off.** L.—**Розмайрак.**

Цей завжди-зелений кущик розповсюджений по сухих, скелистих місцях Середземного моря. Культивається за-для листя і ефірноі олії в півден. краях Європи і місцями в нас. В Криму і Закавказзі він витримує зиму, а в холодніших місцях кущі його викопують і ховають в льох, прикриваючи коріння землею. Любить одкрите високе місце, з легким, сухим грунтом, а найбільш—вапняне. Розмножають з пасинків, діленням кущів і рідко з насіння; в послідній разі сіють в теплиці і пересаджують. В лікарування йде листя і ефірна олія. Листя звичайно збирають в пору цвітіння; зрізають цілі гиллячки, роскладають і сушать на сонці, після чого листя одділяють од стебілля. Ефірну олію вигонять парою з свіжого і часами сухого листя. Вживають листя найбільш поверхнью. В народній медицині листя— дуже розповсюджена зарада, а часами вживають і злочинно, як abortivum. Олія служить роз'ятруючою шкуру зарадою, а найбільш вона йде в парфюмерію на одеколони.

---

*) Більш ретельно відносно культури рожи і виробів з неї можно ознайомитись з книг: „*Кичуновъ*.—Культура розы. 1893. *Базаровъ и Монтеверде*.—Душистыя растенія и эфирныя масла".

155) **Rubus jdaeus** L.—**Малина.**

Культивується много різностайностів по садках і городах. Грунтом не перебирає. В лікаруванні вживають тілько свіжі, червоні ягоди, котрі йдуть на готування малинового сиропу (готується таким робом, як з вишень). Малиновой сироп вживають тілько для поліпшення смаку инших лікарств. В народній медицині сушані ягоди—гарна потогонна зарада при простуді; заварують, як чай. Ягоди лісної малини запашніші і смашніші.

156) **Sambucus nigra** L.—**Бузина чорна.**

Розводять бузину головним робом як декоративну рослину і в виді живої обгороджі по садах і парках і часами для виробів деяких річей. Грунтом не перебирає. Розмножується з пасинків і кориневих паростків. З пахучого цвіту переганяннням готують бузинову воду, котра йде в парфюмерне діло. Ягоди йдуть на готування оцету і на фарбування на червоно вин. В лікарування йдуть: сушаний цвіт, свіжі ягоди і сушана кора з гиллячок. Цвіт збирають, як тілько-но роспуститься. Ягоди збирають стиглі і зараз з них вичавлюють сік, котрий йде на готування екстракту. Кору збирають весною з молодих, але грубих гиллячок, обчищають верхнє шурушиння і сушать. Кора отримує сильні сечегонні вдання. Цвіт вживають, як потогонну зараду, а також на полоскання і оклади. Екстракт подмішують до потогонних і проносних лікарств.

157) **Solanum Dulcamara L.—Паслін, глистяк, надтинник.**

Цей півкущик розповсюджений безмаль по всій Європі, захід. Азії, північ. Америці, в Криму і на Кавказі. Має стелюче, дуже гиллякувате, грубе, деревянисте кореннще. Квіточка зірочкою, хвіялкова, рідко біла. Цвіте з травня до липня. Всі зелені частини рослини отримують отруйні вдання, а спілі ягоди безвадні. В лікарування йде молоде (1—3 річ.) стебілля, котре збирають в осени після опадення—чи весною до розвитку листя і сушать. З стебілля готують екстракти, котрі вживають при затяжних хворобах шкури, а також при пухлятині (водянці) і жовтяниці. В визначених випадах, іднаково, це лікарство не находить собі усправедливлення—його лучче призначати при загноїнні дихальних органів, астмі і кашлюкові

158) **Thymus Serpyllum L.—Чебрець, чебрик.**

Маленькій, стелючий кущик. Зустрічається по всій Європі на одкритих пісчаних місцях, полях, косогорах і в чагарниках. Стебілля тонке, буре, стелюче; гилячки гранчасті. Квіточки дрибненькі, звичайно чевоноваті. Культивується місцями за-для виробу ефірної олії, котра головним робом йде в парфюмерію; для цеі цілі рекомендується розводити чебрець з цитриновим запахом (T. citriodoris Schreb). Розмножають з насіння і діленням кущів. В лікаруванння йде сушана, цвітуча рослина з листям і

тоненьким стебіллям (Herba Serpylli), грубі стеблинки і корінці одкидаються. Збирають звичайно в червні—липні, сушать і хоронять в бляшанніи посуді. Ефірну олію добувають парою з свіжоі чи сухоі трави.

159) Thymus vulgaris L.—Чебрець пахучій.

Низенький кущик. Зустрічається дико на сухих місцях в півд. Європі, а в культурі розповсюджений майже до 70° північ. шир.. Стеблина прямостійна, дуже гиллякувата; гиллячки сіроваті, пушисті, гранчасті. Квіточки дрібненькі, рожеві чи світлохвілкові або білі. Культивують цю пахучу рослину для лікарського споживку і для виробу ефірноі олії. Розводять в садках чи городах, місце вибирають соняшне, зъ легкою, мягкою, суховатою землею. На півдні ця рослина більш пахне. Розмножають весною діленням кущів чи з насіння, котре засівають в березні в теплицю або в квітні прямо в грунт; на зиму кущі підгортають землею. В лікарування йде сушана трава (Herba Thymi) і ефірна олія. Траву зрізають в пору цвітіння, вяжуть в пучки і сушать в затінку. Ефірну олію вигонять парою з цвітучоі трави. Чебрецева олія найбільш йде в косметику.

160) Tilla parvifolia E.—Липа.

Це дерево розповсюджене по всій Європі до 63° півнич. шир.. В лікарування йде цвіт (Flores Tilla), зібраний в сухе надвір'я, як ще добре не роспустивсь.

Сушать на сонці і хоронять в добре закоркованім посуді. Липовий цвіт вживають в виді чаю, як потогонну зараду. Липове вугілля йде на готування зубних порошків.

161) **Vaccinium Myrtill L.—Чорниця, боровиця,**

Цей низенький кущик звичайно зустрічається в лісах і часами в чагарниках. Стеблина бура, гиллякувата. Квітки зеленоваті з рожевим одтінком. Ягода кругла, завбільшки з горошину, 4—5 гніздна, січна, синьовато-чорна. В лікарування йдуть спілі ягоди, як свіжі, так і сушані (Fructus Myrtilli). Ягоди опріч лікарсько мають і промислове значення—вони йдуть на фарбування вин і инших напитків.

162) **Vaccinium Oxycoccys L.—Журавина.**

Маленький, завжди зелений кущик, розповсюджений в північ. і середн. Європі, на Вкраїні і в Сібірі. Стеблина гиллякувата, тонка, ниткою, стелюча. Квіточки пурпурові, часами білі. Ягода кругла, а часом на вид яйца, 4 гніздна, січна, спереду біла, а потім яскравочервона, блискуча; достигає в вересні—жовтні. В лікарування йдуть спілі ягоди, з котрих в свіжім виді готують морс і сироп (Potus i Sirupus Oxycocci). Звичайно ягоди збирають пізно в осени, як їх трохи прихватить морозом, тоді вони січніші і кисліші.

Абетлова вказівка рослин.

Значніші друкарські помилки.

Сторін.	Рядок.	*Видруковано.*	*Треба читати.*
3	23	дрбний	дрібний
4	14	кпристуються	користуються
—	19	нключенний	включенний
—	27	лікарувапні	лікаруванні
8	12	хворобак	хворобах
10	7	подагрі	подагрі
11	20	бурянина	бур'янина
—	27	хорувані	хоруванні
12	19	бурянина	бур'янина
—	—	Бживають	Вживають
13	24	надвіря	надвір'я
—	26	„	„
14	17	надвірю	надвір'ю
16	15	горний	гарний
—	17	побільшуючу	побільшуючи
17	10	південий	південний
17	16	бурянина	бур'янина
18	2	зароду	зараду
23	4	бурянина	бур'янина
25	5	йде	йдуть
—	6	„	„
27	23	Звычайно	Звичайно
28	15	надвіря	надвір'я
29	13	„	„
31	20	Arnic amontana	Arnica montana
32	24	бурянина	бур'янина
34	4	бурянини	бур'янини
36	1	розіветься	розів'ється

36	18	надвіря	надвір'я
37	16	котре	котрі
38	21	родиться	радиться
39	21	бурянина	бур'янина
42	9	надвіря	надвір'я
—	22	буряну	бур'яну
—	25	бурян	бур'ян
44	5	надвіря	надвір'я
46	14	котрою	котрого
53	10	(M. sativa L.).	(M. sativa L.),
54	25	(Folia Menyant.).	(Folia Menyant.),
60	1	Крітки	Квітки
61	18	Єврпопі	Європі
—	19	ревіння	ревіня
67	9	ед	од
—	26	одрижнюстьcя	одріжнюється
68	2	беі	без
—	3	земль	землі
—	5	признають	призначають
69	3	зкасовують	скасовують
72	12	щупка	цупка
73	6	збірають	збирають
74	5	в живають	вживають
76	4	півдні.	півдні
—	16	камінні	камінниї
78	3	взбирають	збирають
—	8	vessie",	vessie"),
82	19	Маленькіії	Маленький
—	23	чевноноваті	червоноваті